

TOMMASO DI CARPEGNA FALCONIERI
Università degli Studi di Urbino Carlo Bo

Aetas 40. évf. 2025. 3. szám, 109–131.

ISSN 0237-7934

DOI 10.14232/aetas.2025.3.109-131

www.aetas.hu

A középkor ötféle megálmodása

Addenda egy híres szöveghez*

1. Egy híres szöveg – nem közömbös kontextusban

1985-ben jelent meg Umberto Eco (1932–2016) rövid, tartalmas írása, a *Tíz mód, ahogyan újraálmodjuk a középkort* című, amelyet azután többször és több nyelven is kiadtak, és amely a „medievalizmusról” szóló legismertebb szöveg lett a világon.¹ A szerző egy San Gimignano-ban *Sogno del medioevo* címmel rendezett konferencián 1983. november 12-én tartott előadását bővítette ki, és javaslatot tett arra, hogyan osztályozzuk a középkor megközelítésére kínáló számos lehetőséget, különös figyelemmel az olasz, de ahol csak lehet, általában a nyugati kultúrára.² Mivel az írásnak gyakran csak egy töredékes részére hivatkoznak, kiragadva az idézeteket a kontextusukból (ami egyben a szöveg elterjedtségét is tanúsítja),³ szükséges, hogy mindenekelőtt elhelyezzük abba a korba és közegbe, amelyben született. Ecót, aki már a hetvenes évek elején bevezette az „új középkor” fogalmát, és hírnevet szerzett az 1980-ban megjelent *A rózsza nevével* is, 1983-ban azért hívták meg a konferenciára, hogy zárszót mondjon. A helyszín nem véletlenül lett San Gimignano, mégpedig a Palazzo Comunale 13. századi freskókkal díszített Dante-terme, amely „a látogatókra úgy hat,

* E tanulmány eredeti közlése: *Cinque altri modi di sognare il medioevo. Addenda a un testo celebre*. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 407–433. Köszönet illeti Umberto Longo professzort, az ISIME igazgatóját, amiért hozzájárult a szöveg folyóiratunkban történő magyar nyelvű közléséhez.

¹ Eco: *Dieci modi di sognare il medioevo*. In: uő: *Sugli specchi e altri saggi*. Milano: Bompiani, 1985, 78–89.; in: *Il sogno del medioevo. Il revival del medioevo nelle culture contemporanee. Relazioni e comunicazioni del convegno, San Gimignano, 11-12 novembre 1983*. Quaderni medievali, vol. 11/21. (1986), 187–200. (A kötet hasonló kiadása: Spoleto: CISAM, 2018) vagy: in: Eco: *Scritti sul pensiero medievale*, 1093–1108. (Az alábbiakban erre hivatkozom.) A <http://umbertoeco.it> (utolsó megtekintés: 2020. március 15.) webhelyen elég részletes bibliográfia található, ami a fordításokat is feltünteti. Eszerint a *Sugli specchi e e altri saggi* című kötetet, amely ezt a tanulmányát is tartalmazza, kiadták katalán, német, spanyol, portugál, holland, dán, cseh, koreai és lengyel nyelven, de az írás megtalálható más gyűjteményes kötetekben is, például angolul a *Dreaming of the Middle Ages* címmel adták ki a *Travels in Hiperreality* címmel megjelent kötetben. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ez nem fordítás, hanem egy ártírt változat. A *Scritti sul pensiero medievale* című művét francia, koreai, bolgár és román nyelvre fordították le (ezért az információért a Bompiani kiadónál dolgozó Melania Melatót illeti köszönet). A Wikipédia „Umberto Eco” szócikke 101 nyelven olvasható. Köszönöm Francesca Roversi Monacónak, Riccardo Fedrigának és Matteo Sanfilippónak, hogy ezen esszé első változatát elolvasták, és hasznos tanácsokkal szolgáltak. Eco *Dieci modijáról* lásd még: Fedriga: *Guazzabugli*, 18–29.

² Eco: *Dieci modi*, 1094.

³ Amikor 2019. június 30-án a „*dieci modi di sognare il medioevo*” kifejezést a Google-ba begépeltem, 118, a „*Dreaming of the Middle Ages*” keresőszó megadásával 106 találatot kaptam.

mint egy édes álom, mely teljesen a középkorba repíti vissza őket”,⁴ ám egyben – s ez kevésbé ismert – a neomedievizmus egyik emlékműve a fasiszta időkből, amikor a város nagyszabású rekonstrukción esett át.⁵ Giosuè Mosca, a konferencia egyik fő szervezője számára jó alkalom volt ez az összegzésre, hiszen az általa 1976-ban alapított, széles körben terjesztett *Quaderni medievali* című tudományos folyóiratban már az első számtól kezdve helyet kapott *A másik középkor* elnevezésű rovat, amely a középkor napjainkban betöltött helyével foglalkozott.⁶

A múlt század hetvenes és nyolcvanas éveinek fordulóján, amikor mások voltak a történetírás nagy témái, az „új középkor” (amit ma általában „medievalizmusnak” hívunk) tanulmányozása nem tartozott a fő áramba, mégis (nem tudatosan, mert az azt művelő történészek akkor még nemigen folytattak párbeszédet) párhuzamosan indult el Olaszországban, az Egyesült Államokban, Nagy-Britanniában és Németországban.⁷ Giorgio Falco már 1933-ban megjelentette *La polemica sul medioevo* című, a történetírás története körébe sorolható esszéjét, amely reflektált a középkor fogalmára, megállapítva annak dialektikus, ideologikus és politikai természetét.⁸ Ezen előzmény után, 1973-ban jelent meg egy Vittore Branca által szerkesztett, a középkor eszméjéről szóló kötet.⁹ Majd következett a *Medioevo e oggi* címmel az olasz középkorkutatók társasága által 1978 májusában S. Margherita Ligurében szervezett konferencia, ahol széleskörűen megvitatták a középkori történelemmel, a paleográfiával, a tanítás gyakorlatával, az irodalommal és a médiában megjelenő középkorképpel kapcsolatos kutatások állását. Míg az előbbi két szekció középpontjában szélesebb historiográfiai problémák álltak, a medievalizmus nagy figyelemmel és némi háborgással kísért megvitatása elsősorban a két záró szekcióban zajlott.¹⁰ Ugyanezekben az években, a hetvenes és a nyolc-

⁴ Lisi: *Presentazione*, 9. Itt a szerző Sandro Carocci egyik, 1899-ben megjelent művéből idéz.

⁵ Masetti: *Fedelmente infedele: San Gimignano*, i. m.; Lasansky: *The Renaissance Perfected*, i. m.; Lasansky: *Urban Editing, Historic Preservation, and Political Rhetoric*, i. m.

⁶ Musca: „*L'altro medioevo*” nei *Quaderni medievali*, i. m. A folyóiratról: Petralia: *Medioevo e riviste storiche italiane*, 523–525. „A másik középkor” elnevezésű szekciót még mindig e szavakkal nyitották meg: „A laikusok, a hétköznapi kultúra, a tömegkommunikáció középkora, egy tükörképszerű, eltorzított kép előállításának és közvetítésének mechanizmusai.” Akkoriban a medievalizmushoz a kiigazítás szándékával közelítettek, ami olykor a legújabb munkákban is előfordul. Lásd: Musca: „*L'altro medioevo*” nei *Quaderni medievali*, 21–22, melyben a szerző azt írja, hogy a szekcióban tárgyalt középkor az, „ahogyan »mások« látják, a nem történész szakmabeliek, akik azt saját kódjaik alapján lefordítják, vulgarizálják, gyakran eltorzítják, nem valami velük született rossz szándék, hanem hiányos tájékozottságuk miatt, vagy azért, mert más, a jelenhez és a fogyasztáshoz kapcsolódó célokra használják fel”.

⁷ Müller: *Medievalism*, i. m.; Matthews: *Medievalism: A Critical History*, 5–8.; Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell'Italia*, 22. Említsük még meg az alábbi, Amerikában megjelent könyvet: Chandler: *A Dream of Order: The Medieval Ideal in Nineteenth-century English Literature* (Lincoln [NE] 1970), valamint a Leslie J. Workman – Kathleen Verduin házaspárt, akik a Michiganben, Kalamazoo-ban tartott konferenciákon kezdeményezték, hogy a medievalizmusról is essen szó (1976), és megalapították a *Studies in medievalism* című folyóiratot (1979). Ezen kívül a következő munkákat kell említenünk: Nagy-Britanniában Girouard: *The Return to Camelot. Chivalry and the English Gentleman*, i. m.; a német nyelvű országokban legalább kettőt: Kühnel et alii (Hrsg. v.): *Mittelalter-Rezeption*, i. m. (ezek négy salzburgi konferencia anyagát tartalmazzák) és Wapnewski (Hrsg. v.): *Mittelalter-Rezeption: ein Symposium*, i. m. Franciaországban láthatóan később kezdtek a terület tanulmányozásába, az első fontos munka: Amalvi: *Le goût du Moyen Âge*, i. m.

⁸ Falco: *La polemica sul medioevo*, i. m.

⁹ Branca (a cura di): *Concetto, storia, miti e immagini del medio evo*, i. m.

¹⁰ *Terzo congresso dell'Associazione dei Medievalisti Italiani. Il medioevo oggi (Santa Margherita Ligure, 24–26 maggio 1978)*, i. m. A medievalizmussal kapcsolatos témákra lásd ugyanott, külö-

vanás évek fordulóján indult a már említett *L'altro medioevo* című rovat a *Quaderni medievali* című folyóiratban, amely azután, harminc éves fennállása alatt (2005-től fogva nem jelenik meg) számos medievista írásának adott helyt. Összességében elmondhatjuk, hogy a medievalizmus témája már abban az időszakban is érdekelte a különféle olasz tudósokat, nem annyira és nem csupán a popkultúrával összefüggésben, hanem azért is, mert felismerték, hogy a medievalizmus és a történetírás története között kapcsolat áll fenn (elégg csak Ovidio Capitani egyik ismert, *Medioevo passato prossimo* című munkájára gondolni, amely Roberto Vacca *Medioevo prossimo venturo* című könyvére válaszként született meg).¹¹

Ez lenne tehát belülről a közeg, amelyben Umberto Eco megírta munkáját. Az első három részben (*Miféle álom? Az álmok négy évszázada, Miért épp ma?*) könnyed hangon, ami azonban nem téveszthet meg minket az érvelés komolyságát illetően,¹² azt javasolja, hogy gyorsan „lovagoljunk körbe”, miként gondolkoztak az évszázadok során a középkorról – elsősorban irodalmi és filozófiai szövegekből vett példák alapján, pár utalással a festészetre és az építészetre. Ezután, szellemes kommentárok sorát, nevek, képek és ötletek színes katalógusát követően, melynek megértéséhez százféle szöveget kellene íróasztalunkon átlapozni, Eco kimutatja annak fő okát, hogy az olaszok más korszakok, főképp az ókor helyett miért a középkorhoz vonzódnak annyira, s azt egyfajta „utilitárius barkácsolás”-ban ismeri fel (itt újra játékos hangot üt meg), tehát abban, hogy az olaszok saját méretükre igazítják a középkort, mivel folyamatosan benne élnek: „Kifizetik, ha egyáltalán, a jegyet, hogy láthassák a görög templomot vagy a filozófusok mellszobrait felvonultató galériát, de misét hallgatni a milánói Dómba vagy Mille kis templomába mennek, az új polgármestert a 12. századi Palazzo Comunaleban választják meg.”¹³

A két utolsó részben, melyek címe: *A középkor tíz típusa*, illetve *Melyik középkorról álmodjunk?*, a hangnem általánosabbá válik. Eco itt a középkort tagolva a megközelítések témák szerinti felosztására tesz javaslatot, s végül figyelmeztet: „...ha megmondjuk, hogy a középkor tíz típusa közül melyikhez térünk vissza, az azt jelenti, hogy megmondjuk, kik vagyunk és mit akarunk, hogy egyszerűen csak szórakozunk, vagy szeretnénk megérteni, vagy átadjuk magunkat a valamiféle restauráció játéknak anélkül, hogy megértésre törekednénk.”¹⁴ Valójában a középkor megközelítése – és az egész történelem megközelítése – nem semleges, hanem politikai cselekedet. Umberto Eco jól tudta ezt, olyannyira, hogy cikkének végén arra buzdít: legyünk tudatában cselekedeteinknek: „Álmodjátok meg a középkort, de mindig kérdezzétek meg, hogy melyiket. És hogy miért.”¹⁵

---

nösen: 199–241. („A középkor az irodalomban”) és 243–280. („A középkor a kommunikáció egyéb formáiban”). Ez a tudományos társaság 1972 és 1984 között volt aktív; tevékenységére és az említett konferenciára lásd Giuseppe Petralia előadását: Chabod–Giovagnoli–Verga–Petralia: *Le nuove associazioni degli storici e la promozione della ricerca*, 240–255.

¹¹ Capitani: *Medioevo passato prossimo*, i. m.; Vacca: *Medioevo prossimo venturo*, i. m.

¹² Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, 80., 138–165.

¹³ Eco: *Dieci modi*, 1100.; lásd még: Fedriga: *Guazzabugli*, 21. s. köv. (aki szerint a „medievalizmus” és a „barkácsolás” jól összeillenek). A mai és a klasszikus társadalmak viszonyára: Settis: *Futuro del classico*, i. m. A medievalizmus és a klasszicizmus kapcsolatára: Amalvi: *Le goût du Moyen Âge*, 19–22.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 7–10.; Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo*, i. m.

¹⁴ Eco: *Dieci modi*, 1105. Vö. Cardini: *Medievisti “di professione”, e revival neomedievale*, 40.

¹⁵ Eco: *Dieci modi*, 1108. Vö. Fedriga: *Guazzabugli*, 19: „A középkor megálmodásának tíz módja, a leg-gicsesebbtől a legemelkedettebben akadémikusig, mondja Eco, mind ugyanazt fedi fel: hogy racionális és ideológiai lények vagyunk.”

Íme hát a tíz mód, ahogyan Umberto Eco szerint megálmodjuk a középkort, kiegészítve az eredeti szövegből vett rövid értelmezésekkel:

1. A középkor mint *modor és ürügy*, Tasso és a melodráma középkora, egzotikus környezet, amelyben olyan személyek lépnek fel, akik valójában a kortársaink.

2. Az *ironikus újragondolás* középkora; ez Ariosto és Cervantes, a mosolygó és „istentagadó” nosztalgia esete, amely álmaink és múltba vágyódásunk fölött ironizál.

3. A *barbárság* kora, vagyis az elsöprő és elemi érzelmek, a *heroic fantasy*, Wagner, Tolkien, Bergman középkora, melyben a csekély számú erős és férfias hős ragyogtatja fel a fényt a sötétség világában. Lényegében tehát jobboldali, Eco szerint egyenesen náci korszak.

4. A *romantikus*, várkastélyok és álmokképek, Osszián és a neogótika középkora, ami azonban egyfajta tudományos fantasztikumba torkollik, „melyben az úrhajót a kapubástya helyettesíti” (közvetlen utalással a *Csillagok háborújára*).

5. A *philosophia perennis* középkora, a neoskolasztika, a *Pascendi* enciklika antimodernizmusának, Agostino Gemelli, XII. Pius és II. János Pál „medievalizmusának” a középkora, amely filológiai téren kifinomult, ám a *folymatosságba* vetett meggyőződését tekintve dogmatikus és történelemellenes.

6. A *nemzeti identitás*, azaz Walter Scott és a *Risorgimento* emberének középkora, az idegen uralom alóli felszabadulás időszaka, ami Itáliában mindenekelőtt a városköztársaságok mítoszában nyilvánul meg.

7. A *Carducci-féle* középkor, mely nem egyéb, mint a filológia, a hamis restauráció és a dagályos retorika egyvelege, ami jól illeszkedett az épphogy egységesült Olaszország konzervatív politikájához. Egyben nagyon közel áll a dekadencia, D’Annunzio, a preraffaeliták, Ruskin és Morris középkorához.

8. *Muratori és a Rerum Italicarum Scriptores*, tehát voltaképpen a történetírás középkora, amely a jelen problémáit szem előtt tartva vizsgálja a múltat.

9. A *Hagyomány* középkora, amely a templomos-kutatók, a szabadkőművesek, a Grálvadászok sajátja. Az a meggyőződés áll mögötte, hogy létezik a beavatásnak egy titokban továbbadott, megszakítás nélküli története. Ez tehát egy misztikus, a kritikát és a filológiát nélkülöző középkor, mely a „világegyetem összhangjából” kiindulva mindenben rejtett jelentést fedez föl.

10. Utolsóként (hát persze) ott a végső idők, az *Ezredév várásának* és a világvégétől való rettegésnek a középkora, mely egybekapcsolja a középkori *fraticellókat*, a hetvenes évek terroristáit és – ha azokat az éveket nézzük, amikor e szöveg megjelent – a mai zöldeket. Intésként és fenyegetésként kísér minket, folytonosan figyelmeztet egy holokauszt lehetőségére.¹⁶

Írásának végén a szerző még egyszer összefoglalja álláspontját, a középkor megálmodásának mindössze két, mindent magában foglaló módját ajánlva. Az első lényege, hogy azt a zűrzavar, az átmenet és a pluralitás „érdekes korszakaként” gondoljuk el. Ez a mód

¹⁶ Eco: *Dieci modi*, 1104.; *A rózsza nevében* (Eco: *Il nome della rosa*, i. m.) [magyarul: Umberto, Eco: *A rózsza neve*. Ford. Barna Imre. Budapest: Árkádia, 1988.] szerepelnek is a dolciniánus eretnekek; a szerző közöttük és a hetvenes évekbeli terroristák között rokon vonásokat fedezett fel, amint azt egyértelművé is tette egy rövid írásban: Eco: *Postille a „Il nome della rosa”*, i. m. [Magyarul: *Széljegyzetek a Rózsza nevéhez 1983*. In: Eco, Umberto: *A rózsza neve*. Ford. Barna Imre. Budapest: Árkádia, 1988. 583–617. – G. Gy.] és egy 2003-ban vele készült interjúban: Fagioli, A.: *Il romanziere e lo storico. Intervista a Umberto Eco*, «Lettera internazionale», http://www.letterainternazionale.it/testi/eco_75.htm (utolsó megtekintés: 2020. március 15.). *A rózsza nevéből* készült nyolc részes minisorozatban is (német–olasz koprodukció, rendező: Giacomo Battiato, 2019) szerepel fra’ Dolcino asszonya, Margherita (akinek, mint Eco emlékeztet, ugyanaz a keresztnéve, mint a Vörös Brigádos Renato Curcio feleségének, Margherita Cagolnak) és Anna nevű lányuk.

lényegében megfelel víziójának, s még mindig erőteljesen jelen van napjaink progresszív történetírásában.¹⁷ A második ezzel szemben a parlamenti patkó ellentétes oldalán található: a Hagymány modelljeként láttatott mozdulatlan, dogmatikus, nosztalgikus és reakciós középkor.¹⁸ Eco ez utóbbi „demisztifikálására”, azaz az ellene vívott küzdelemre hívott fel.¹⁹

A *Tíz mód* részben még ma is érezhető hatása, részben pedig sokoldalúsága és tágassága miatt kelt figyelmet. Eco egy tízfiókos bűtort alkotott, melyet nem pakolt teljesen tele, így hát még ma is sok minden más belefér. Nyilvánvaló, hogy elsősorban az irodalomra, a történetírásra és a filozófiára volt figyelemmel, de a felsorolt „módokban” a medievalizmus más kifejezési formái is helyet kaphatnak: a megemlékezések, a zene, az építészet, a filmek, a képzőművészetek, a játék, a divat – mivelhogy divat maga a középkor is.²⁰ Az első és a második módba (modor és ürügy, valamint az ironikus újragondolás), némileg erőltetve, beleérthetjük az anarchistákra és a baloldalra a hatvanas és hetvenes években jellemző medievalizmust, amelyet Eco természetesen jól ismert, olyannyira, hogy láthatóan tudatosan hagyta ki a test és a nevetés, Dario Fo és a Monty Python, a tiltakozás és a harc korát.²¹ A *Tíz mód*ba beleférnek olyan, a középkorral kapcsolatos témák és alakok, amelyek a nyolcvanas évek elején még nem léteztek, vagy még nem terjedtek el, de már akkor létező mintákból formálták őket: a *Trónok harca*, amely nyers (de látszólagos) realizmusa dacára beleillik az első (modor és ürügy) és a harmadik (*fantasy*) módba, vagy a *Wicca* és általában az úgynevezett neopaganizmus, melyek a kilencedik (beavatás) módba illeszthetők, ahol joggal foglal helyet Dan Brown *A Da Vinci kódja* is. A párhuzamosság vagy a hasonlóság okán ide tartoznak olyan általános témák is, amelyekről Eco nem beszél: a medievalizmus formáit jelenti az esz-képizmus irodalma és az orientalizmus, melyek megint csak az első (modor és ürügy) és a negyedik módba (romantikus) sorolhatók, míg a játékok (gondoljunk csak a *Dungeons and Drangons*-ra és az *Assassin's Creed*-re) a harmadik (*fantasy*), a negyedik (romantikus) és a kilencedik (beavatás) módban kaphatnak helyet.

Mindaz, amit Eco leír, természetesen nem az egyedül lehetséges klasszifikáció. Például a középkor elgondolásának egy másik módja, amely azt két ellentétes végletben, azaz a sötétség vagy a fény koraként mutatja be, számos szövegben jelenik meg.²² A *Quaderni medievali* ugyanabban a számában, amelyben a *Tíz mód* is megjelent, Franco Cardini is jelentkezőtt egy olyan helyeseltető felsorolással, amely számos, a kutatók számára kínálkozó középkort

¹⁷ Gasparri: *Prima delle nazioni*, 16.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 275–279.; Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi, il posto dell'Italia*, 14.; Fedriga: *Guazzabugli*, 28–29. Kritikájukra: Berto: *I raffinati metodi d'indagine e il mestiere dello storico*, i. m.; M. Di Branco bevezetése könyvében: Di Branco: *915.; La battaglia del Garigliano*, i. m.

¹⁸ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 142–176.; Facchini: *Sognando la Christianitas*, i. m.

¹⁹ Eco: *Dieci modi*, 1105. Mivel világi és baloldali ember volt, akit mégis (vagy talán éppen ezért) átitatott a katolikus kultúra, érdekesnek találom ezt a tízről kettőre való egyszerűsítést, ezt a tíz parancsolatot, amely mindössze kettőre redukálódik, a Krisztus-imitáció teljesen „középkori” módjára; lásd Mt 22, 37–40.

²⁰ Eco: *Dieci modi*, 1098., 1103. A középkorra mint divatra lásd még: Cardini: *Medievisti “di professione”*, 36., 45.

²¹ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 121–141.; D' Arcens: *Comic Medievalism. Laughing at the Middle Ages*, i. m. Felmerül a kérdés, hogy ez az elhagyás nem annak köszönhető-e, hogy „a nevetés Eco művének egyik legfontosabb fogalma”. Paolucci: *Umberto Eco*, 138.; lásd még: uo. 93., 138–165.

²² Például: Musca: *L'altro medioevo*, 26–27.; Cardini: *Medievisti “di professione”*, 34–35.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 10–11.; Delogu: *Introduzione alla storia medievale*, 14.

sorol fel, s amelyek mindegyike kapcsolódik a jelenkor igényeihez.²³ Ezenkívül magától értetődik, hogy a *Tíz mód* listája nem teljes, akár azért, mert Eco nem szisztematikusan szánta,²⁴ akár azért, mert egy-két helyen egymástól kissé távol eső medievalizmusokat próbál összekapcsolni. A *preraffaeliták középkora* valóban a *Carducci-féle* mellé helyezhető?²⁵ Walter Scott tényleg otthonosan megfér a *Risorgimento* emberével?²⁶ És Tolkiennek van köze a nácihoz? S itt kerül az asztalra az olasz baloldali értelmiségre jellemző – a világon sehol máshol nem osztott – nézet, amely Tolkien nácinak vagy fasisztának tartja csak azért, mert a hatvanas évek Itáliájában az újfasiszták olvasták *A Gyűrűk Urát*.²⁷

Bár Umberto Eco *Tíz módja* változatlanul őrzi varázsát és érvényét, manapság azért lehet mit hozzátenni, mert a medievalizmusnak a szöveg megírásakor még nem létező egyéb formái léptek színre, s azért is, mert ennek a kulturális jelenségnek a tanulmányozása is szembetűnő fejlődésen ment át. Azoktól az évektől fogva, melyekben Eco írt, a „középkor-galaxis” nagy sebességgel és több irányban terjeszkedett tovább.²⁸ Hány és miféle „módot” lehet tehát hozzátenni a listához? Mások mind mást mondanának, itt ötféléről lesz szó.

2. A szerző középkora

A középkor megálmodásának tizenegyedik módja – többek között – épp Umberto Eco nevéhez fűződik, s az nem más, mint a *szerző középkora*.²⁹ Az egyéb „módokkal” kötött kényszerű alkuk ellenére, a sokféle áthallás és befolyásolás ellenére minden művész (és egyesek szerint minden történész is, de erre később visszatérünk) megálmodja, majd hirdeti a saját közép-

²³ Cardini: *Medievisti “di professione”*, 39–40.: „Nincs olyan megfontolt kutató, komoly tudós vagy felkészült tanár, aki a „középkor” kifejezés hallatán ne azzal reagálna, hogy nyomban felteszi a kérdést: »Melyik?«. Mert létezik ugyan barbár középkor, de létezik kifinomult, bágyadt kultúrájú középkor is [...], vidékies és feudális, vagy talán (ahogy Jacques Le Goff mondaná) »mély« és műveletlen, de létezik városi, patricius vagy *popolano*, művelt középkor is; létezik nordikus középkor, de van szkeptikus, vallástalan, sőt ateista is; van babonás, de van racionalista is; megvan a harcok, de a kereskedők és a fegyvertelenek középkora is; van durva középkor, de van udvarias és érzékeny is; létezik hierarchikus középkor, de van szabadságszerető és lázadó is.”

²⁴ Eco: *Dieci modi*, 1093.: „Homogén módon beszélni arról, ami nem homogén”, továbbá 1100.: „Nem [...] a középkorról, hanem egy középkorról szóló álom.”

²⁵ Eco: *Dieci modi*, 1102. Eco annyiban helyesnek tartja párosításukat, amennyiben „mindkettő alapján véve egy restaurációs szándék lenyomata”.

²⁶ Bordone: *Il medioevo nell’immaginario dell’Ottocento italiano*, i. m. (Ez az írás a *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il medio evo* tematikus, *Studi medievali e immagine del medioevo fra Ottocento e Novecento* című számában jelent meg); Capitani: *Carducci e la storia d’Italia medievale*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Ivanhoe, un cavaliere in redingote: sul mito della cavalleria nell’Ottocento*, i. m.

²⁷ Eco művének angol kiadásában Tolkienre nem történik utalás: Eco: *Dreaming of the Middle Ages*, 69. A 20. század hetvenes-nyolcvanas éveiben az olasz kultúra Tolkien szélsőjobboldali szerzőként tartotta számon, lásd: Lanna–Rossi: *Fascisti immaginari. Tutto quello che c’è da sapere sulla destra*, 219–224.; Del Corso – Pecere: *L’anello che non tiene. Tolkien fra letteratura e mistificazione*, i. m.; Arduini, R.: *Italy: Reception of Tolkien*, i. m.; Orecchia: *I cacciatori di Frodo*, i. m. Eco is egyértelműen összeköti Tolkien és a náciizmust: *Dieci modi*, 1102.: „Minél szörösebb a modell, annál erősebb a vágy: legyen a Hobbit az emberi modell azok szemében, akik a hosszú kések új, hosszú éjszakáit szeretnék.”

²⁸ Hadd utaljak Umberto Longo írására: *Tra un manifesto e lo specchio*. *Piccola storia del medievalismo tra diaframmi, maniere e pretesti*, i. m. A kérdéssel kapcsolatos irodalom áttekintése: Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell’Italia*, 18. s köv., valamint a továbbiakban a 6. rész.

²⁹ Lásd: Di Carpegna Falconieri: *Medievalismi: il posto dell’Italia*, 24., 66. jegyzet.

korát, lehetővé téve a közönségnek: olvasóknak, hallgatóknak, nézőknek, hogy ők is megte-remtsék saját elképzeléseiket. Az önálló látással, személyiséggel, karakterrel megáldott szer-zőt nem szabad előregyártott dobozokba csomagolni, mivel ő a képzelet termelője. Inkább mint költőt, mint alkotót kell olvasni. Itt van például – csak a 20. század második felére szo-rítkozva – Italo Calvino és Giacomo Battiato, Dario Fo, Mario Monicelli, Pier Paolo Pasolini, Roberto Rossellini, Ignazio Silone, Franco Zeffirelli középkora.³⁰ És természetesen Ecóé, aki-ről itt mint példáról beszélünk.

Jóllehet Umberto Eco úgy rendelkezett, hogy a halálát követő tíz évben ne tartsanak róla konferenciát,³¹ e helyütt mégis hasznos reflektálni azokra a módokra, amelyek révén éppen ő járult hozzá ahhoz, ahogyan a középkorról beszélünk és az azzal kapcsolatos gondolatain-kat alakítjuk. Ebben az értelemben a *Tíz mód*, ez a rövid írás alapvetőnek bizonyult, de ne higgyük, hogy a középkor megálmodásáról, jeleiről való véleménynyilvánítása (mivel szem-iológus volt, a „jel” valóban megfelelő szó) erre az egy írására korlátozódik. Eco nagyon sok mindent írt középkori témákról és a medievalizmusról, ezenkívül főszerkesztője volt a *Storia della civiltà europea* című, sokszerzős, nagy példányszámban kiadott kötet-sorozatnak és a filozófia történetének szentelt két összefoglaló műnek.³²

Ha első nekifutásra empirikus (és bizonyára tökéletesítésre szoruló) módon le szeret-nénk írni, hogy szerzőnk miként mutatja be a középkort, három típust különíthetünk el, há-romféle fénytörésben láthatjuk az évek során álmódott, de sokféleképp összefonódó álmo-kat. Az első típust a középkor társadalmi dimenziójának nevezhetnénk, ez jellemzi a 20. szá-zad hetvenes éveiben keletkezett alkotásait. Ebben az időszakban alkotta meg Eco az „új kö-zépkor” fogalmát, mely szorosan kapcsolódik a „posztmodern” fogalmához: azt a gondolatot tehát, hogy egyfajta új középkorba süllyedtünk, melyben a modern világ bizonyosságai mind elillantak. A már említett, *Il medioevo prossimo venturo* című könyvre azt válaszolta, hogy az új középkor valójában már el is kezdődött.³³ Itt van azután a középkor filozófiai dimenzi-ója, mely az előbbinél jóval szélesebb és mélyebb, amely a Szent Tamásról írt doktori érteke-zésétől fogva egész életében intellektuálisan végigkísérte, s amelynek legteljesebb tanú-

³⁰ Mindez néhány név azok közül, akikkel *A középkor a jelenkori Olaszországban (1948–2018): iro-dalom, vizuális művészetek, történeti emlékezetek a medievalizmus szempontjából* című, folyamat-ban lévő, Umberto Longo, Francesca Roversi Monaco és e sorok írója által koordinált kutatási pro-jekt foglalkozik. [Az említett, a magyar közönség számára ismertebb nevek mellett az eredeti szö-vegben az alábbiak is szerepelnek: Franco Battiato, Enzo Biagi, Angelo Branduardi, Liliana Cavani, Fabrizio De André, Silvana De Mari, Giovanni Giudici, Francesco Guccini, Mario Luzi, Luigi Malerba, Laura Mancinelli, Bianca Pitzorno, Licia Troisi, Roberto Vecchioni. A fordító: G. Gy.]

³¹ Paolucci: *Umberto Eco*, 32.

³² Eco, Umberto (a cura di): *Storia della civiltà europea*, (különösen: *Il medioevo*. Roma 2009, 12 kötet, további kiadásai: Milano 2011, 4 kötet, és Roma 2017, 15 kötet); Eco, Umberto – Fedriga, Riccardo (a cura di): *La filosofia e le sue storie*. Roma–Bari, 2014–2018, 3 kötet elsősorban az 1. kö-tet: *L'antichità e il medioevo*); Eco, Umberto – Fedriga, Riccardo (a cura di): *Storia della filosofia*. Roma 2015. 6 kötet (főként a 3. kötet: *Da Anselmo d'Aosta a Pietro Pomponazzi*) [Mivel ezek nem idézett művek, hanem Eco életműve egy szeptember 11-ét követő átalakulásáról: Holsinger: *Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, 78–105.

³³ Alberoni–Colombo–Eco–Sacco: *Documenti su il nuovo medioevo*, i. m. *A new medievalism* (vagy *neo-medievalism*) elméletéről nemzetközi összefüggésekben lásd: Bull: *The Anarchical Society*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 29., 31., 37., 39., 263. A 2001. szeptember 11-ét követő átalakulásáról: Holsinger: *Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, 78–105.

bizonyosága a számos művet magában foglaló *Scritti sul pensiero medievale*.³⁴ A jel mint a valóság megértéséhez szolgáló kulcs egész munkásságában (nem csupán annak szemiotikai vonatkozású részében) végig nagyon nagy súllyal van jelen. Ez a téma: a jel, a név, amellyel a középkori gondolkodók is előszeretettel foglalkoztak, Eco írásaiban is visszhangra talált.³⁵ Végül itt van Eco középkorának hosszú időn át a legismertebb, irodalmi dimenziója, amely meghozta számára a világhírnevet. Beszéljünk hát az 1980-ban megjelent *A rózsza nevééről*, erről a 14. században játszódó krimiről és kulcsregényről, amely az olvasás számos szintjének ad teret.³⁶ A könyvet negyven nyelvre fordították le, ötvenmillió példányban kelt el, alapként szolgált Jean-Jacques Annaud 1986-ban bemutatott sikeres filmjéhez, 2019-ben pedig Giacomo Battiato rendezésében televíziós minisorozat készült belőle.³⁷ De nem ez az egyetlen, középkorban játszódó vagy azt középpontba állító könyve. Mindenkinek eszébe juthat legalább a *Baudolino* című regénye, melynek jellegzetessége, hogy a történetmesélés egyes szám első személyben zajlik, teljes mértékben visszaadva a középkor túlrádó fantáziáját.³⁸ Baudolino, a ravasz és hazug piemonti parasztyerek néhány barátjával utazva mindenféle emberekkel találkozik, miközben a rejtélyes János pap után kutat, akinek országa egy további könyv, a középkori utalásoktól szintén hemzsegő *La storia delle terre e dei luoghi leggendari* egyik fejezetének tárgyát képezi.³⁹ „Ha a mi korszakunkban és a középkorban valóban van valami közös, akkor az végső soron a mohó enciklopédikus pluralizmus.”⁴⁰ Eco középkora tele van kimérákkal, szörnyekkel, enigmákkal, allegóriákkal, okoskodásokkal, labirintusokkal, könyvekkel és könyvtárakkal: voltaképpen nem más, mint enciklopédiai címszavak szédítő listája.⁴¹ Amint a lista szédülete, a legendás tájak felsorolása, a szépség és a csúfság történetei és a hírek „Tíz manipulációs szabálya”, úgy alapjában véve a *Tíz mód, ahogyan újraálmodjuk a középkort* is egy kicsiny (neo)középkori *summa*.⁴²

³⁴ Eco: *Scritti sul pensiero medievale*, i. m. A több mint 1300 oldalas gyűjtemény, amely az 1950-es évektől kezdve megjelent tanulmányokat tartalmazza, 13 szekcióra oszlik. [Az alábbiakban, a témák gazdagságának érzékeltetése végett ezek címét magyarul adom meg. – G. Gy.] (Művészet és szépség a középkori esztétikában; Az esztétika problémája Aquinói Tamásnál; Porphyrios fájától az enciklopédikus labirintusig; Metafora és ismeret a középkorban; A kutyaugatásról (és más zooszemiotikai archeológiákról); Hamisítás a középkorban; Beatus *Apokalipszise*; Dante a női kalaposok és a kabalisták között; A denotáció történetéhez; Lullus, Pico és a lullizmus; A középkori szövegek használata és értelmezése; A tomista fiataalkori arcképe; Konferenciák, bevezetések és egyéb népszerűsítő írások – ez utóbbi tartalmazza a *Tíz módot* is).

³⁵ Paolucci: *Umberto Eco*, különösen: 104–137.

³⁶ Eco: *Il nome della rosa*, i. m. A szerző hozzá fűzött kommentárjai: Eco: *Postille a „Il nome della rosa”*, i. m.

³⁷ *The Name of the Rose*, olasz–nyugatnémet–francia film, rendezte Jean-Jacques Annaud (1986); *Il nome della rosa*, német–olasz televíziós minisorozat, rendezte Giacomo Battiato (2019).

³⁸ Eco: *Baudolino*, i. m. [magyar kiadása: *Baudolino*. Ford. Barna Imre. Budapest: Európa, 2006. – G. Gy.]

³⁹ Eco: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*, i. m. [magyarul: *A legendás földek és helyek története*. Ford. Sajó Tamás. Budapest: Európa, 2013. – G. Gy.]

⁴⁰ Eco: *Dieci modi*, 1108.

⁴¹ Eco: *Vertigine della lista*, i. m. [magyarul: *A lista mámora*. Ford. Sajó Tamás. Budapest: Európa, 2009. – G. Gy.]; Eco: *L'enciclopedia*. In: *Scritti sul pensiero medievale*, 549–587. Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, 14–21., 46., 101., 104–137.

⁴² Lásd: Paolucci: *Umberto Eco*, különösen: 46–47: „Eco mindig is hajlamos volt arra, hogy »kis rendezett kozmoszokat« – mikrouniverzumokat – »építsen, melyekben minden a helyére kerül és értelmet nyer«, amelyek a középkori nagy summákban mutatkoznak meg leginkább.” A *Dieci Regole di Manipolazione* megjelent: Eco: *Il costume di casa*, i. m.

3. A plurális középkor

Mint mondtuk, minden szerzőnek megvan a saját tizenegyedik módja, hogy a középkort újraálmódja, így aztán a „tizenegyedik módok” ezerfélék lehetnek. Mégis egy kalap alá vehetők, ahogyan Eco a *Tíz mód*-ban erre felhívja a figyelmet: „A sokféleség okozta minden zavarodottság egységes mezőnek nyilvánítható, ha belülről egy családra jellemző hasonlóságok hálózata mutatkozik is meg benne. Ezek között kell azután eligazodni.”⁴³ Az egyének e középkorát a sokak, nagyon sokak középkora ellenpontozza, melyet *plurális*ként határozhatunk meg, s amely napjainkban tizenkettedikként az újraálmódások módjainak listáján életerősebbnek és ragályosabbnak tűnik, mint valaha. Itt egy általános jelenség medievalizmusra jellemző változatát mutatjuk be, amelyet a mi speciális témánk szempontjából jól illusztrál Andrew Elliott egy nemrég megjelent könyvében.⁴⁴ Az olyan képlékeny társadalmakban, mint a miénk, ahol mindenki publikálhat a világhálón, a középkornak annyi arca lehet, ahány webhely, ami vele foglalkozik. Megvan a középkora az elmesélésnek, a játéknak, a *second life*-nak, a *Society for Creative Anacronism*-nak, a *virtual reality*-nek, a mémeknek ..., van transzmediális középkor, amely más adathordozókról akadálytalanul kerül fel a világháló égboltjára. S létezik a *fanfictions* középkora, ami által olvasók ezrei válnak íróvá, és más, eredeti és közismert műveket folytatnak, kiegészítenek, módosítanak, kiforgatnak, ki-figuráznak (ami aztán, végül is ugyanaz, amit itt művelünk...)⁴⁵

Azok túlnyomó többsége, akik ebben az információs és informatikai szocializmusban az interneten publikálnak, semmiféle történelmi módszert nem alkalmaz, és gyakran irodalmi vagy művészeti képzettséggel sem rendelkezik. A kultúra és a kompetenciák (olykor teljes) hiányában történő nyilvános önkifejezés napjaink újdonsága. Bármennyire furcsának tűnik, ez a középkort (azaz a körülötte kavargó elképzeléseket) is érinti, sőt elsősorban a középkort érinti, mert a tartalmával és a jelentőségével kapcsolatos közhelyek rendkívül széles körben terjedtek el.⁴⁶ Ma már lehetséges, hogy másfajta logikai sémák, részleges és felületes iskolázottság mind kifejezésre jussanak szerte a világban, melyben a „mindenki ugyanannyit ér” elve érvényesül. Összességében tehát a középkort is nagyban érinti a közvetlen demokrácia, a *new media* és az internet 2.0 szociológiája.⁴⁷ Elméletben a gondolkodó emberek e sokaságának hatalmas tartalmi gazdagságot kellene létrehozni, ám a dolgok általában nem így mennek: végső soron az emberek nem gondolkoznak, hanem ismételve. Következésképpen a középkorok is repetitív jellegűek, ugyanazokra a klisékre épülnek, statikusak, de a nagy számok törvénye szilárdá teszi őket. Így hát a középkor újraálmódásának ez a tizen-

⁴³ Eco: *Dieci modi*, 1093.

⁴⁴ Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.

⁴⁵ A *fanfictions*-ról szóló kiegészítés Filippo Fonióknak köszönhető, aki hosszan beszélt erről a témáról az általa és Brandon Essary által szervezett konferencián: *Researching, Teaching, and Learning the Middle Ages through Popular Culture: Medievalism and All That* (Firenze, 17–18 gennaio 2019). Léteznek olyan weboldalak, amelyek gyűjtik és elemzik a középkor ezen populáris olvasatait; olaszul: *Mediaevi. Il Medioevo al presente* (<https://www.facebook.com/MediaEvi/>); angolul: *Medievalists.net*. Where the Middle Ages begin (<http://www.medievalists.net/>); franciául: *Actuel Moyen Âge* (<https://actuelmoyenage.wordpress.com/>); e három oldal utolsó megtekintése: 2020. március 15.

⁴⁶ Brusa: *Un prontuario degli stereotipi sul medioevo*, i. m.; Marostica: *Medioevo e luoghi comuni*, i. m.; Sergi: *L'idea di medioevo*, i. m.; uő: *Politicità degli stereotipi sul medioevo*, i. m.

⁴⁷ Lásd: Minuti (a cura di): *Il web e gli studi storici*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.; Detti: *Lo storico come figura sociale*, 293–300., 306–307.

kettedik módja nemcsak plurális, hanem konformista is: a lovagok és a boszorkányok, a barbárok és a pestis megszokott birodalma.

4. A politikai banalitás középkora

A tizenhárom szerencsétlen szám: nem ülünk tizenhárman egy asztalhoz, a repülőgépen az ülőhelyek, a tengeri hajókon a kabinok, a fedélzetek és a mentőcsónakok számozásában a tizenkettőt a tizennégy követi. Ezért nem tűnik helytelennek tizenharmadikként említeni a középkor újraálmódásának azt a módját, amelyre manapság a legnagyobb fanyalgással szokás tekinteni; mint egy olyan számra, amelyet legszívesebben átugornánk. A *politikai banalitás* középkoráról van szó, amellyel egyéb tanulmányaival e sorok írója, de mindenekelőtt Bruce Holsinger, David Marshall, William Blanc és Andrew Elliott művei foglalkoztak, s jó leírást adtak róla.⁴⁸ Közismert, hogy különösen szélsőjobboldali körökben a középkor politikacsinálás céljaira való felhasználása igen elterjedt; Umberto Eco „módjai” közül nem kevés számít reakciónak (azok biztosan, amelyek a sorrendben páratlan számot viselnek: a 3., 5., 7. és a 9.).⁴⁹ Láthatjuk, hogy az utóbbi időben hogyan vett nagy lendületet Nyugaton mindenhol, de az Egyesült Államokban egészen robbanásszerűen, ahol egy kis késéssel a történészek is tudatára ébredtek, hogy kapcsolat áll fenn a középkori szimbólumok és az *alt-right*, meg a *white supremacism* között.⁵⁰

Maradhatnánk abban, hogy a politikai medievalizmus e formáját Eco 3. „módja” foglalja össze, mely a *barbár középkorról* és annak lényegében náci használatáról szól. Igaz, ugyanúgy a szélsőjobboldal középkoráról beszélünk, de ma már olyan medievalizmussal van dolgunk, ami nagyon is eltér attól, amit Eco leírt, amennyiben a középkor bemutatásának ez az új módja teljesen elszakadt mind az (akár rendszerhű) történetírástól, mind a nagy szerzők (akár *fantasy*-szerzők), mind pedig igen gyakran a történeti tények akár csak minimális ismeretétől (beleértve azokat, amelyeket már iskolaköteles korban el kellett volna sajátítani). Ezzel szemben leegyszerűsített „ikonokkal” és kontextusukból kiragadott szimbólumokkal dolgozik: íme ezek az internetet ellepő új barbárok, vikingek és keresztetek. Megváltozott a politika, és vele változott a politika medievalizmusa. Erre a banalizációs jelenségre elsősorban Andrew Elliott szolgált világos magyarázattal a *The Middle Ages in the Modern World* című konferencián, amely 2018. november 21–24-e között zajlott Rómában. Más szerzők gondolatmenetét kiszélesítve különbséget tett „genealogikus” és „banális” medievalizmus között:

„Mi a helyzet a középkorral, amely annyira csábító a modern politika számára, és miért alkalmas oly kitűnően az online manipulációra? Az első dolog, amit meg kell említeni, az, hogy a medievalizmusnak (legalább) két változata működik, ami ezeket az ideológiákat támogatja. Az első szorosabban kapcsolódik a tulajdonképpeni középkorkutatáshoz, mivel olyan eseteket jelent, mint Salazar, Franco, Asszad és Husszein, akik *szándékosan* utaltak a középkori elődökre mint valami kézzelfoghatóra, elfogadottra és határozottan középkorira. Ezt a csoportot célszerű lehet nyílt medievalizmusként leírni, vagy ahogy David Marshall

⁴⁸ Holsinger: *Neomedievalism*, i. m.; Marshall, David: *Introduction*, i. m.; Blanc–Naudin: *Charles Martel et la bataille de Poitiers*, i. m.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.

⁴⁹ Eco tanulmányával egy időben született a következő munka: Revelli: *II medioevo della Destra*, i. m. A hagyomány középkorával szembeni kritikákra: Eco: *A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico*, 139–140., 225.; Eco: *Il fascismo eterno*, i. m., különösen: 34–36. [magyarul: *A mindenkori fasizmus*. In: *Öt írás az erkölsről*. Ford.: Dorogi Katalin. Budapest: Európa, 1998. 25–47.]

⁵⁰ Sanfilippo: *Medioevi inventati e medioevi alternativi negli Stati Uniti degli ultimi venti anni*, i. m. (2. és 3. rész); illetve a továbbiakban a 6. rész.

találónan megfogalmazta: »genealógiai medievalizmusként«. [...] A másik forma, a banális medievalizmus alattomosabb. Ebben a módban ugyanazokat a medievalizmusokat nem azért alkalmazzák, hogy a jelent közelebb hozzák a középkori múlthoz, hanem éppen ellenkezőleg. [...] Ahogy Bruce Holsinger kifejtette, így van ez például a »keresztes hadjárat« fogalmával. [...] Valóban, ezt a kifejezést a Bush-kormányzat idején már nem egy középkori háborúra értett tudatos utalásként, hanem általános fogalomként használták, amely egész sor, a kifejezéshez kapcsolódó eszmét foglalt magában, és amely a világot »modern« és »középkori« részekre osztotta olyan politikailag hatékony és kamatozó kifejezésekkel, amelyek a geopolitikát a populárisan érthető történelemre fordították le.⁵¹

Egyszóval, a 12. számú álom, a *plurális* középkor megfelelője (mondhatni instrumentális szövevénye) a politikai banalitás középkora, melyhez hozzátehetjük a „populista” jelzőt: velejárói az egyszerű nyelvezet, az elemi képzetek, tweetek, lözungok és mémek használata, a tények és jelképek összefüggéseiből való kiragadása, s emellett a könnyen azonosítható ellenség kijelölése (akár a borszín alapján, mint a mórokkal történt), a drasztikus megoldások felvetése, s az, hogy inkább az emberek zsigereihez, semmint az értelméhez szól.⁵² Ez a „Je suis Charles Martel” medievalizmusa, mely jelmondat a muszlimokat 732-ben Poitiers-nél legyőző Martell Károlyra utal, válaszként a „Je suis Charlie”-ra, ami a *Charlie Ebdó* című lap szerkesztőségében elkövetett mélysárlás (2015. január 7-e) után terjedt el.⁵³ Ez a medievalizmus a laposföld-hívők és Carly Fiorina szenátorasszony sajátja, aki 2016-ban jelöltként indult a Fehér Ház megszerzéséért, s kijelentette, hogy a középkori történelemből szerzett diplomája hasznára lehet az Iszlám Állam legyőzésében.⁵⁴ Ezek az álmok (ezek a lidércnyomások) egy olyan politika szülöttei, amely az – egészen az ostobaságig – leegyszerűsített üzenetből kovácsol győztes fegyvert. Azonban a „banalitás” nem szerencsés kifejezés: George Orwell újbeszél nyelvét juttatja eszünkbe, melyben a nyelv egyszerűsítése a kritikai gondolkodás megsemmisülését eredményezi.⁵⁵ És eszünkbe juttatja Hannah Arendt baljós kifejezését, „a gonosz banalitását”: a saját cselekedet jelentésével kapcsolatos teljes tudatlanságot.⁵⁶

5. A piac középkora

Abban az időben, amikor Umberto Eco írt, a középkor már összekapcsolódott a piaccal; elég ha arra gondolunk, hogy a középkori és reneszánszkori mulatságoknak már a múlt század harmincas éveiben is megvolt a turisztikai vonzereje.⁵⁷ Semmihez sem hasonlítható azonban, ami ma zajlik a nyugati társadalomban, melyben a középkor megálmodása kereske-

⁵¹ Elliott: *#Medieval: "First World" Medievalism and Participatory Culture*, i. m.; lásd még: Elliott: *Medievalism, Politics, and Mass Media*, 15–19., 33.

⁵² Lásd: Eco: *Il fascismo eterno*, i. m., különösen: 34–48., 14 *archetipi dello «Ur-fascismo»* [Az ósfasizmus 14 archetípusa] (ismét egy lista!); Murgia: *Istruzioni per diventare fascista*, i. m.

⁵³ Blanc–Naudin: *Charles Martel*, 246–247.

⁵⁴ A laposföld-hívőkről (akik Ecót is érdekelték: Eco: *La leggenda della terra piatta*, i. m.; uő: *La terra piatta e gli antipodi*, i. m.) szól például: Abranavel: *Con il "terraplattismo" non c'è molto da ridere*, i. m.; Carly Fiorináról: Perry: *No, Carly Fiorina, a Degree in Medieval History Doesn't Qualify You to Fight Isis*, i. m.

⁵⁵ Orwell: *1984*, i. m. [Magyarul: *1984*. Ford. Sziogyártó László. Budapest: Európa, 1989. – G. Gy.]

⁵⁶ Arendt: *La banalità del male. Eichmann a Gerusalemme*, i. m. [Magyarul: *Eichmann Jeruzsálemben. Tudósítás a gonosz banalitásáról*. Ford. Mesés Péter. Budapest: Osiris, 2000. – G. Gy.]

⁵⁷ Cavazza: *Piccole patrie: Feste popolari tra regione e nazione durante il Fascismo*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo*, i. m.; Di Carpegna Falconieri: *Liberty Dreamt in Stone: The (Neo)Medieval City of San Marino*, i. m., az interneten: www.praticasdahistoria.pt (megtekintve: 2020. március 15.).

delmi termék lett.⁵⁸ Filmek, regények és tv-sorozatok globális visszhangot váltanak ki (gondoljunk csak a *Trónok harcára*); rengetegen követik a felfoghatatlan rejtélyekről szóló műsorokat, a középkorral kapcsolatos parkok és mindenekelőtt vásárok szinte mindenhol megtalálhatók (Olaszországban lenyűgöző mennyiségben); az utazásszervezők a középkor színes világába szerveznek utakat (nem beszélve a zarándokutakról), a *slow food* szorosán kapcsolódik az efféle kezdeményezésekkel, és a *via Francigena* – más útvonalakkal együtt – a turisták igazi gyűjtőhelye.⁵⁹ Ételek, zene és ruházatok kelletik magukat. Kardokat, számszeríjakat, kelyheket, varázspálcákat, miniatűr tündérekéket, trollokat, sárkányokat, varázslókat és lovagokat (főképp templomosokat) kínálnak mindenütt, a szektor szereplőinek külön vásárokat tartanak.⁶⁰ Európa néhány (vagy nagyrészt) neomedievális települése: Neuschwanstein, Carcassonne, az edinburghi vár az adott ország egyik legnépszerűbb látnivalójának számít.

A történelmi középkorról leválva és kontextusától elszakadva a középkor eme, a tizenharmadik „módot” jelentő használata hasonlóságokat mutat az ókori világ jelenlegi használatával: ebben a vonatkozásban lásd Salvatore Settis *Futuro del classico* [A klasszikus kor jövője] című rövid, tartalmas könyvét.⁶¹ Ezenfelül a kereskedelmi középkor szimbiozisban van a tizenkettedik „móddal”, a plurális középkorral: belőle táplálkozik és fogyasztási cikkeket kínál számára. A legtöbb esetben alapvető dolgokról van szó, amelyeknél a jelennel való összekacsintás nélkülözhetetlen elem: még a „templomosok étrendje” is létezik (nagyon egészséges, hal és zöldség alapú – szegény, öreg katonák!).⁶² A középkor bemutatásának ehhez a módjához tartozik az egyre terjedő *gamification*je (ez a neologizmus 2008 óta létezik), azaz játék formájában való újrateremtése, legyen szó akár asztali, akár internetes játékokról.⁶³ Egy kis cukorral lenyelhetjük a pirulát: ebben az esetben a kereskedelmi cél (ami persze a legfontosabb) pedagógiai funkcióval társul, mely utóbbi az egyébként közömbös célcsoportokra szeretne hatni, mint amilyenek a diákok, akiknek nem sok kedve van ahhoz, hogy memóriájukat olyan dögunalmas témán élesítsék, mint a történelem.

A középkor mint kereskedelmi termék kiválóan működik, ha tiszteletben tartja a reklámozás trükkjeit.⁶⁴ A legkevésbé hihető, egyben a leggyakoribb az identitáshoz kapcsolódó használat: mely esetben azt szokás állítani, hogy egy adott sajátos hovatartozást, helyhez vagy csoporthoz való kötődést fejez ki, azonban az ilyen, saját identitás értelmezésére használt középkor valójában sablonos és önisméltó. „Jöjjenek, nézzék meg a mi igazi, autentikus, egyedi középkori városunkat...” Jöjjenek Provins-ba, amely „a középkorba repít vissza, egy órányira Párizstól”, vagy Gradarába, „a középkor fővárosába”, vagy Gubbioba, a „legszebb

⁵⁸ Cardini: *Medievalisti “di professione”*, 35.; Marshall (ed.): *Mass Market Medieval*, i. m.; Ortenberg, V.: *In Search of the Holy Grail*, i. m.

⁵⁹ Az Európa Tanács által 2019-ben hitelesített 38 kulturális útvonal közül jó 14 középkori vonatkozású, lásd: <https://www.coe.int/it/web/cultural-routes> (megtekintve: 2020. március 15.); lásd még: Innocenti: *Middle Ages, Tourism and Cultural Routes*, i. m.

⁶⁰ Középkori helyek fesztiválja (Pistoia), <http://www.festivaldeiluoghimedievali.it/> (megtekintve: 2020. március 15.); A középkori turizmus fesztiválja (Trento), <https://www.discovertrento.it/calendario-eventi/dettaglio/-/dettaglio/festival-del-turismo-medievale-trento/93261> (megtekintve: 2020. március 15.).

⁶¹ Settis: *Futuro del classico*, i. m., különösen: 23. s. köv.

⁶² Merli: *Templari e templarismo: un mito dalle molteplici declinazioni*, i. m., különösen az „Il templarismo al tempo di Internet” című fejezet: 99–104.

⁶³ Kline (ed.): *Digital Gaming Re-imagines the Middle Ages*, i. m.

⁶⁴ Pivato: *Vuoti di memoria*, i. m., különösen a 6. fejezet.

középkori városba”!⁶⁵ Természetesen vannak esetek, amikor a filológiai szigor jól megfér a hovatarozás érzelmi kifejezésével, és színvonalas eseményeket hív életre. A leggyakrabban azonban (különösen amikor csupán gazdasági mozgatórugókról van szó), az ajánlat turisztikai célú és semmiben nem különbözik más városokétól, melyek várurnókból és tündérékből élnek. Ezeket a középkorokat mint valami exkluzívát állítják be, pontosan úgy, ahogyan a már megszokott reklámokban elragadtatottan „exkluzívként” hirdetnek egy sorozatgyártású autót vagy egy tengeri körutazást háromezer utassal a fedélzeten.

6. A *medievalista labirintus középkora*

A *medievalista labirintus* a maga tagoltságában szemlélt középkorkutatás körén belül születő reflexiókat takarja. A „történelem válsága” ellenére vagy talán épp amiatt ez a reflexió napjainkban igen eleven. Umberto Eco, a középkor megálmodásának általa *Muratori középkorának* nevezett nyolcadik módját szemléltetve a historiográfiára hivatkozott.⁶⁶ Elismerte, hogy az képes a „filológiai rekonstrukcióra” és a „kritikai megértésre”, ezért ugyanazt a „heurisztikus hatékonyságot” tulajdonítja neki, amely a saját, személyes kultúrtörténeti munkájában is megnyilvánulhatott.⁶⁷ A „tíz mód” e kis *summájában* azonban a történetírás is az álmok közé sorolódik, ami meglepő lehet. De nemcsak ez: az egész írás *incipitje* ugyanis a következő: „Mi a közös Frank Frazetta Nibelung-énekbe illő figuráiban és a preraffaeliták erőltet termémeiben? Mi köti össze Battiato lovagjait Le Goff a purgatórium születéséről alkotott felfogásával?”⁶⁸ Egy 20. századi művész képregényei, egy tizenkilencedik századi

⁶⁵ Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, 118–119.

⁶⁶ Eco: *Dieci modi*, 1103. Mivel ez minket, történészeket közvetlenül érint, érdemes itt teljes egészében idézni a szöveg részt: „Muratori és a *Rerum Italicarum Scriptores* középkora nem különbözik az *Annales* középkorától, leszámítva, hogy az előbbi filológiai eszközökkel, a nagy krónikák és históriák alapján, míg az utóbbi a plébániai anyakönyvek, az inkvizíció iratai és a közjegyzői okiratok alapján rekonstruálta a korszakot. Az előbbi az események, az utóbbi a történelem nélküli tömegek mindennapi viselkedésének és az anyagi élet struktúráinak feltárását szolgálta, de mindkettő célja az, hogy problémáink és kíváncsiságunk fényében megértsük, mi is volt valójában egy olyan korszak, amelyet nem lehet klisék közé szorítani, és amelyet sokszínűségében, pluralizmusában és ellentmondásai-ban kell újra felfedezni. E középkor részét alkotják Viollet-le-Duc építészeti kutatásai, Måle ikonográfiája és Panofsky ikonológiája, nem beszélve minden olyan igényes, filozófiai értelemben vett rekonstrukcióra törekvő tanulmányról amely inkább a kritikai megértésre, mintsem a szenvedélyen alapuló újrafelhasználásra irányul. És vegyük észre: egyik tudósnak sem jutott eszébe, hogy a divatnak megfelelően beszéljen. Valójában ugyanis csupán a jó munkáról van szó. Vagy talán azért lesz így, mert aki divatok szerint beszél, nem ismeri ezt a fajta munkát.” Az angol kiadás (*Dreaming of the Middle Ages*, 70–71.) szövege eltér ettől: „*The Middle Ages of philological reconstruction, which goes from Mabillon through Muratori up to the best of Gilson, to the rediscovery of the Acta Danicorum Philosophorum and to the Annales school. This philological attitude can be applied either to great historical events or to the imperceptibility of underlying social and technological structures, and to the forms of everyday life. Fortunately in this case no one would speak of «medieval fashion». Not fully free from the curiosity of the mass media, this Middle Ages help us, nevertheless, to criticize all other Middle Ages that at one time or another arouse our enthusiasm. The Middle Ages lack sublimity, thank God, and thus look more «human».*”

⁶⁷ Ecóról mint történészről: Paolucci: *Umberto Eco*, 48–56. Eco szerint a történelemnek egyfajta bevezető szerepe van: meghatározza a kontextust és a probléma helyét, amelyet azután az Elmélet fog kibontani. Magáról így beszél: „Filozófiatörténészként és általában kultúrtörténészként lehetne engem meghatározni.” Uo., 54. A *Tíz mód* is azzal kezdődik, hogy diakronikus módon mutatja be a középkorral kapcsolatos elképzeléseket.

⁶⁸ Eco: *Dieci modi*, 1093. Eco itt Frank Frazetta amerikai grafikusművész (1928–2010) munkáira, a preraffaelita festők Nagy Britanniában a 19. század közepén alakult Testvériségére, a Giacomo

festőtársulás képei, egy 1983-ban frissen bemutatott lovagi kalandfilm és a huszadik század második felének legünnepeltebb medievistája által egy évvel korábban megjelentetett könyv arra példák, hogy az „álmom” keretét adottnak véve lehetséges korlátozni mindazt, ami látszólag korlátozhatatlan; tehát első pillantásra e sorok mintha azt mondanák, hogy Jacques Le Goff nemcsak elbeszélte, miként találták ki a purgatóriumot a középkorban, hanem azt is, hogy végül ő maga is feltalálónak tekinthető. De ez nem így van. Nem szabad azt gondolnunk, hogy a történelemnek az álmodás módjai közé való besorolása Eco számára azt jelentette, hogy az csalóka és nem képes leírni a valóságot, ahogy azt ellenben a dekonstruktivista filozófia teszi, amely a történelem tudományos státuszának megtagadásával heves vitát váltott ki. Ez a vita még mindig nem zárult le teljesen, noha a történészek válasza meggyőzőnek tűnik: a történetírás bizonyosan elbeszélést jelent, de maga az elbeszélés aktusa is a tudás egy formáját alkotja, amennyiben ez a folyamat a források (amelyek nem kizárólag szövegek) helyes hermeneutikájával párosul, és amennyiben kijelentjük, hogy a történetírás mögött mindenképpen ténylegesen megtörtént események állnak, vagyis ha ragaszkodunk a valóság elvéhez.⁶⁹ Eco osztotta ezt az elvet, de saját értelmezésében el is tért tőle. Mint szemiológus úgy találta, hogy a dolgokhoz csak jelek közvetítésével férhetünk hozzá, s a jelek hazugságra is használhatók;⁷⁰ ez alól a történetírás sem kivétel. Ugyanakkor Eco szemében (és a történészek szemében is) maga az elbeszélés heurisztikus értékkel bír: „Amit nem lehet elméletbe önteni, azt el kell beszélni.”⁷¹ Ezenkívül a valóság megismerése nem a tudás egymástól elválasztott területein zajlik, hanem úgy érhető el, hogy az egymástól látszólag nagyon távoli területeket összekapcsoljuk a tudás egyfajta „szemiotikai” térképén, ami feltárja a közöttük létező kapcsolatokat, átvételeket és kölcsönhatásokat. Épp az összefüggések láncolatából adódó enciklopédikus osztályozás teszi lehetővé a valóság megragadását, beleértve a történelmi folyamatok valóságát. Eco ezért helyezhette egymás mellé, anélkül, hogy hierarchiát állított volna fel, Frazzettát és Le Goffot, s ezzel nem egyneműségüket hangsúlyozta – éppen ellenkezőleg –, hiszen mindketten a középkor komplex, változatos ábrázolásának mesterei voltak. Ezért tudta Eco a historiográfia szűkebb területén egy kalap alá venni egymástól távoli korszakok történészeit, mint amilyen Muratori és Bloch – akiket elsősorban a felhasznált források tipológiája és jelenjük kérdéseire adott válaszaik különböztetnek meg egymástól –, az építész Viollet-le-Duc-öt (a medievizmus egyik első alakját) és a művészettörténész Málé-t vagy Panofskyt. Nem sértődünk meg, ha a történészként „jól végzett munkánkat” ugyancsak a középkorról alkotott álomnak minősítik: ez nem azt jelenti, hogy kitaláljuk,

---

Battiato által 1983-ban rendezett, *I Paladini: Storia d'armi e d'amori* című amerikai-olasz filmre és végül Le Goff *Naissance du purgatoire* című könyvére (Paris: Gallimard, 1981.) utal. A szöveg angol kiadásában (*Dreaming of the Middle Ages*, 61.) a Frazzetta – Le Goff elletéppárhoz kapcsolódó kulturális utalások eltérőek: „Are there any connection between the Heroic Fantasy of Frank Frazzetta, the new satanism, Excalibur, the Avalon Sagas, and Jacques Le Goff?”

⁶⁹ A dekonstruktivisták és a történészek közötti vitában olyan súlyú személyek vettek részt, mint Jacques Derrida, Hayden White, Jerzy Topolski, Carlo Ginzburg és Natalie Zemon Davis. A vitáról legújabban: Fazzi: *Narrare la storia: la lezione di Jerzy Topolski*, i. m.; *La querelle du narrativisme. Autour de Carlo Ginzburg et Hayden White. Séminaire des membres de l'École française de Rome, Lectures en sciences sociales*, Rome, 8 mai 2017; *The History of Hayden White*, i. m.; Galal Mohamed: *Metodo storico e teoria decostruzionista a confronto*, i. m. Lásd még: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 113–121.; Di Carpegna Falconieri: *Nel labirinto del passato. Dieci modi di riscrivere la storia*. Roma–Bari. 5. fejezet.

⁷⁰ Paolucci: *Umberto Eco*, 149. Ezt az értelmezést kell adnunk a mondatnak, amellyel *A rózsza neve* zárul: „Stat rosa pristina nomine, nomina nuda tenemus.”

⁷¹ Paolucci: *Umberto Eco*, 44., 191–214.

hanem azt, hogy magunk sem tudjuk a középkort teljes mélységében megérteni, ha nem lépünk kapcsolatba más formákkal, melyekkel azt ábrázolják.

Ilyen értelmű kutatásokat javasol a ma már közkeletű néven medievalizmusnak nevezett tudományterület, melynek fő kutatási tárgyát éppen a középkor ábrázolásai – vagyis a nagyon tág értelemben vett narratívák – alkotják, és amelyben a hitelesség (vagyis a középkor történeti tényeinek való megfelelés) és a kitaláció vagy hamisítás közötti különbségtétel nem meghatározó tényező. A tudományág fokozódó öntudatra ébredésével – amint azt láthattuk – a múlt század hetvenes éveitől kezdve, át a nyolcvanas éveken egészen a 2000-es évek elejéig számos fontos tanulmány született Olaszországban, melyek közül illendő megemlíteni – túl az *Il sogno del medioevo*-konferencián (1983),⁷² mely jelen sorok kiindulópontja is volt – legalább az 1985-ben Trentóban tartott német–olasz találkozózt, amely a két oldal nemzeti mítoszairól szólt,⁷³ az *Ascoliban Il medioevo specchio e alibi* elnevezésű konferenciát (1988),⁷⁴ Renato Bordone *Lo specchio di Shalott* című könyvét, az egyik első olasz monografikus művet, amely teljes egészében a medievalizmussal foglalkozik,⁷⁵ továbbá a *Bullettino dell'Istituto storico italiano per il medio evo* századik számát (1995–1996), ami ismét csak hangsúlyozza, ha ez egyáltalán szükséges, a történetírás története és a medievalizmus közötti kapcsolatot és e módszertani megközelítés kedvező fogadtatását,⁷⁶ a középkori latin és népnyelvű szövegek „aktualizálásáról” szóló köteteket (1997-ben, illetve 2004-ben) és végül egy Giuseppe Sergi és Enrico Castelnuovo szerkesztésében 2004-ben megjelent *miscelanea-kötetet*.⁷⁷ De a medievalizmus tanulmányozása elsősorban az elmúlt tizenöt évben ment át oly gyors fejlődésen, amely páratlan a történetírás más irányaihoz képest. Erőteljesen jelen van az angolszász országokban és – bár kisebb súllyal – Németországban, Itáliában és Franciaországban.⁷⁸ Gondoljunk csak a medievalista témák kedvező fogadtatására az

⁷² *Il sogno del medioevo*, i. m.

⁷³ Elze–Schiara (a cura di): *Italia e Germania. Immagini, modelli, miti fra due popoli dell'Ottocento*, i. m.

⁷⁴ Menestò (a cura di): *Il medioevo: specchio ed alibi*, i. m.

⁷⁵ Bordone: *Lo specchio di Shalott*, i. m. Még ugyanabban az évben jelent meg: Attolini: *Immagini del medioevo nel cinema*, i. m. és Sanfilippo: *Il medioevo secondo Walt Disney*, i. m.

⁷⁶ Tematikus szám a következő címmel: *Studi medievali e immagine del medioevo fra Ottocento e Novecento*. Az intézet régóta fennálló érdeklődése a medievisztika története iránt az utóbbi években láthatóan tovább fokozódott. Lásd még azokat a monográfiákat, melyek a következő személyekről, illetve témákról szólnak: Ernesto Monaci, a román történetírás, Pietro Egidi, Girolamo Arnaldi, Ovidio Capitani, Jacques Le Goff, Pietro Fedele, Gina Fasoli és a Scuola storica nazionale. A medievalizmus és a medievisztika kapcsolatáról szóló munkák közül megemlíthető: Pirani: *Medievalismi nelle Marche*, i. m. A szerző a „medievalizmusok” fogalmával olyan témákat jelöl, melyek „a szó szoros értelmében vett történetírás kultúrájának és a középkor újragondolásának metszéspontjában helyezkednek el”. (8. oldal)

⁷⁷ Cavallo–Leonardi–Menestò (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 1. Il medioevo latino, IV. L'attualizzazione del testo*, i. m.; Boitani–Mancini–Vàrvaro (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 2. Il medioevo volgare, IV. L'attualizzazione del testo*, i. m.; Castelnuovo–Sergi (a cura di): *Arti e storia nel medioevo. IV. Il medioevo al passato e al presente*, i. m.

⁷⁸ Az utóbbi tíz évben a medievalizmusról megjelentetett általános művek összegző bibliográfiája: [tehát, mivel itt nem hivatkozásokról, hanem bibliográfiáról van szó, az alábbi műveket nem tüntetjük fel a tanulmány végén olvasható szakirodalomban – G. Gy.]: Burle-Errecade, Élodie – Naudet, Valérie (éd. par): *Fantasmagories du Moyen Âge. Entre médiéval et moyenâgeux*. Aix-en-Provence: Publications de l'Université de Provence, 2010.; Ferré, Vincent (dir. par): *Médiévalisme : modernité du Moyen Âge*. Paris: L'Harmattan, 2010.; Di Carpegna Falconieri: *Medioevo militante*, i. m.; Golinelli, Paolo: *Medioevo romantico. Poesie e miti all'origine della nostra identità*. Milano: Mur-

olyan monstre középkor-konferenciákon, mint Kalamozoo és Leeds, vagy a *The Middle Ages in the Modern World* nemzetközi konferenciasorozat negyedik, 2018 novemberében Rómában tartott ülésének sikerére.⁷⁹ A medievalizmussal kapcsolatos kutatások növekvő számának és módszerességének köszönhetően az elmúlt években megváltozott a történelmi középkorról, valamint a történelem és a történészek mai társadalomban betöltött szerepéről való gondolkodás is. Ma a medievalizmus fontos helyet foglal el a medievisztikai kutatások sorában, mert folyamatosan napirenden tartja a középkori történelem és annak kortárs recepciója feletti vitákat, jobban, mint a történelmi tudás bármely más formája. A medievalizmus, azaz a mai politikai manipuláció megfigyelése és kritikája – nem pedig a *curtis* tanulmányozása – váltotta ki az amerikai akadémiai körökben lezajlott széles körű vitát a *white supremacy*ről; ez a vita tette lehetővé, hogy Kalamazoo champagne-i vásárainak (ahogy Le Goff szerette mondani) sok, korábban e téren tájékozatlan résztvevőjének szeme kinyíljon a történelmi valóság egyik részére – arra, hogyan használja fel a szélsőjobboldal a középkort –, amit az európai földrészen már régóta ismernek, és szembenézzon egy olyan problémával, amely éppen azért, mert historiográfiai természetű, nem erudíció kérdése, hanem politikai tartalma van, nem a múltra korlátozódik, hanem aktuális.⁸⁰ Az olyan, a középkori történe-

---

sia, 2011.; Fugelso, Karl (ed.): *Defining Neomedievalism(s)* vol. II. (Studies in Medievalism 20.). Cambridge: D. S. Brewer, 2011.; Evans, Robert J. W. – Marchal, Guy P. (eds.): *The Uses of the Middle Ages in Modern European States: History, Nationhood and the Search for Origins*. New York: Palgrave Macmillan, 2011.; Pugh, Tison – Weisl, Angela Jane: *Medievalisms: Making the Past in the Present*. London – New York: Routledge, 2012.; Geary, Patrick – Klaniczay, Gábor (eds.): *Manufacturing Middle Ages. Entangled History of Medievalism in Nineteenth-Century Europe*. Leiden–Boston: Brill, 2013.; Oexle, O. G.: *Die Gegenwart des Mittelalters*. Berlin: Akademie Verlag, 2013.; Wood, Ian: *The Modern Origins of the Early Middle Ages*. Oxford: University Press, 2013.; Bak, János M. – Geary, Patrick – Klaniczay, Gábor (eds.): *Manufacturing a Past for the Present: Forgery and Authenticity in Medievalist Texts and Objects in Nineteenth-century Europe*. Leiden–Boston: Brill, 2014.; Balestracci, Duccio: *Medioevo e Risorgimento. L'invenzione dell'identità italiana nell'Ottocento*. Bologna: Il Mulino, 2015.; Matthews, David: *Medievalism: A Critical History*. Woodbridge: D. S. Brewer, 2015.; D'Arcens, Louise: *The Cambridge Companion to Medievalism*. Cambridge: University Press, 2016.; Bildhauer, Bettina – Jones, Chris (eds.): *The Middle Ages in the Modern World: Twenty-first-century perspectives*. Oxford: University Press, 2017.; Elliott: *Medievalism, Politics and Mass Media*, i. m.; Fazioli, K. Patrick: *The Mirror of the Medieval. An Anthropology of the Western Historical Imagination*, New York – Oxford: Berghahn, 2017.; Emery, Elizabeth – Utz, Richard (eds.): *Medievalism: Key Critical Terms*. Cambridge: D. S. Brewer, 2017.; Utz, Richard.: *Medievalism. A Manifesto*. Kalamazoo-Bradford: Arc Humanities Press, 2017.; Wollenberg, Daniel: *Medieval Imagery in Today's Politics*. Leeds: Arc Humanities Press, 2018.; Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018.; *Revue d'épistémologie des langues et littératures du Moyen Âge*, vol. 40. (2019) (tematikus szám, „Moyen Âge et politique aujourd'hui, Perspectives médiévales” címmel); Halink, Simon (ed.): *Northern Myths, Modern Identities. The Nationalisation of Northern Mythologies Since 1800*. Leiden–Boston: Brill, 2019.; Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds.): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. Az angol bibliográfiára részben: <http://medievallyspeaking.blogspot.com/> (megtekintve: 2020. március 15.)

⁷⁹ <https://themamo.org/mamo2018-rome/> (megtekintve: 2020. március 15.) [A honlap már nem él, de az 5. ilyen konferenciát idén tartották Londonban június 24–26-án – G. Gy.]

⁸⁰ Hadd utaljak Matteo Sanfilippo *Medioevi inventati* című (i. m.) tanulmányára és a benne található bibliográfiára, melyhez hozzátehető még: Elliott: *Internet Medievalism and the White Middle Ages*, i. m.; Schuessler: *Medieval Scholars Joust with White Nationalists. And One Another*, i. m.; Feniello: *Destra e terzomondisti assediano il Medioevo*, i. m.; Kim: *Digital Whiteness and Medieval Studies*, i. m. Ezt a témát megvitatták a *Primo convegno della medievistica italiana* (Bertinoro,

lemben is nagyon divatos témák, mint a nemi szerepek, nem szakíthatók el a medievalizmusban jelentkező értelmezésektől (amelyeket szintén *történetileg* kell vizsgálni), különben fennáll a veszély, hogy a vita a könyvtárban zajlik, pedig a piactér szeretné azt lefolytatni.⁸¹ Végül is ez egy másik formája annak a sürgető kulturális igénynek, amely az utóbbi években azt követeli, hogy a *public history*-val foglalkozzunk.⁸²

Akkor hát hogyan változott meg a középkorról szóló történetírás a nyolcvanas évek óta? A múlt század harmincas éveivel mutatkoznak hasonlóságok. Hagyjunk figyelmen kívül bizonyos politikai analógiákat (ó, jaj!), és nézzük meg, hogy az *Annales*-kör hatására azokban a régmúlt években a történetírás hogyan nyílt meg más humán tudományok, társadalomtudományok, a pszichológia, a szociológia, az emberföldrajz, a kulturális antropológia irányában, amelyeket mindaddig megvetően kezelt vagy a historicizmus magaslatáról szemlélt. A történetírás tehát érintkezett másokkal, és e termékenyítő hatásból új gondolkodásmód született: a *nouvelle histoire*. Ma ugyanez történik, de ha úgy tetszik, még szembetűnőbb módon. Ma a tudás destrukturalódását tapasztalhatjuk, egyben részeinek láncolatá szerveződését, aminek elméletét Umberto Eco *A nyitott mű* című művében már 1962-ben megfogalmazta, de ami az 1980-as évek középkorkutatói számára, akik őt valójában kívülállónak tekintették (és tényleg az volt), még elképzelhetetlennek tűnt. Ma más a helyzet: a változásnak episztemológiai okai vannak (fokozott érdeklődés a jelen társadalma és annak kommunikációs módjai iránt) és strukturális okai is: a bölcsészkarok világszerte érzékelhető válságának egyetlen pozitív eleme, hogy a tanszékek összeolvadnak, és olyan egyének, akik semmiben nem osztoztak – papirológusok és szociológusok – beszélgetésbe keverednek, és néhány szerencsés esetben együtt is működnek. Bár sokat megőrizve sajátosságaikból, a humán tudományágak általában közelítenek egymáshoz. Ebből az következik, hogy a problémák megközelítése multi- és transzdiszciplinárisá válik: a tudományágak érintkeznek egymással, mert a problémák, melyekkel foglalkoznak, számos szempontból vizsgálhatók. A középkor kutatása sem tud meglenni a medievalizmus nélkül, egyszerűen azért, mert az utóbbi olyan, a középkorhoz kötődő kulturális jelenség, amelynek rendkívül nagy a hatása a mai társadalomra. Ezt az értelmezést figyelmen kívül hagyni annyi, mint megfutamodni a harcmezőről, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a *nouvelle histoire*-ral ellentétben a történelem ma gyenge pozícióból indul.⁸³ A kormány adta kürtjelzés, amely 2018-ban Olaszországban (Olaszországban!) a történelmet nyomtalanul törölte az érettségi tárgyak köréből, riadóként értelmezendő, de fennáll a veszély, hogy a lélekharang kongásává változik. Ha igaz, hogy „az emlékezet szabadsága”, amelyről Girolamo Arnaldi és Mario Del Treppo írtak, azaz „a közvélemény számára irányt mutató felelősség megszüntetése” valóban javította az olasz történeti kutatás minőségét a 20. század második felében, ennek a marginalizálódás volt az ára.⁸⁴ De a történelem nyilvánosság általi használata *így is és a történészekről függetlenül is* fennmaradt. Ez a nyilvános használat a lényegéből fakad, ugyanis a történeti

2018. augusztus 14–16.) keretében *La public history* címmel tartott kerekasztalon és az Oxfordban 2019. május 11-én a *Medieval Studies and the Far Right* elnevezésű konferencián.

⁸¹ Lásd a *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo* 122 (2020) számában a következő tanulmányokat: Sanfilippo: *Medioevi inventati*, i. m. és Roversi Monaco: „*Damsel in distress*”. *Medioevo, medievalismo e ruoli di genere fra XIX e XXI secolo*, i. m.

⁸² Giardina: *Prefazione*, 16–17.

⁸³ Visceglia: *Introduzione*, különösen: 24–25.; Malatesta: *I dottorati in discipline storiche*, i. m.

⁸⁴ Lásd: Sergi: *Politicità degli stereotipi*, 47. Azt a problémát, hogy a történészeknek lehetetlen megőriznie semlegességét, a kortárs történetírás és a medievalizmus iránti különös figyelemmel tárgyalja: Grévin: *Nationalisme et Médiévalisme*, i. m.

értelmezés mindig az ideológia egyik kifejezési formája, még akkor is, ha azt történészek helyett újságírók, politikusok, szociológusok stb. határozzák meg. Talán helyes lenne, ha a történészek újra számot vetnének ezzel, és visszakövetelnék a nyilvánosságban játszott szerepüket.⁸⁵

A történelemről szóló írásokról, azok valamennyi formájáról folytatott viták, a mai társadalmak és múltjuk – legyen az valós vagy képzeletbeli – között fonódó szálak vizsgálata révén alakultak ki az elmúlt évtizedek legnagyobb hatású értelmezési koncepciói, mint például a „képzeletbeli közösségek” és a „kitalált hagyományok”, valamint a „refashioning/újjaalakítás”. (Ugyanis a hagyományok kitalálása nem minden: a kontinuitás és a diszkontinuitás általában egymás mellett létezik; Umberto Eco „barkácsolás”-fogalma is alapjában véve egyfajta újjaalakítás.)⁸⁶ Ezenkívül kialakult a kora középkorról szóló eszmecserekből alapvető fogalom, az „etnogenezis”,⁸⁷ valamint a „regimes of historicity” és az „histoire croisée/entangled history” fogalma,⁸⁸ melyekhez ma hozzátehetnénk a „kiterjesztett történetírást” is, amely még továbbgondolásra szorul, de lényegében azt jelenti, hogy elemzéseink során nemcsak a középkorról szóló tudományos műveket, hanem egy átfogóbb képet is szem előtt kell tartani.⁸⁹ Hogy megtaláljuk a kiutat az útvesztőből, végül is egyszerű (de távolról sem banális) logikát kell követnünk: a középkort mint történeti korszakot a középkortörténetnek kell tanulmányoznia, de a középkor fogalma és értékelései a historiográfiára tartoznak, amelynek a medievalizmus elválaszthatatlan része. Ez így együtt a medievisztika.⁹⁰

Fordította: GALAMB GYÖRGY

⁸⁵ Lásd újabban: Visceglia: *Introduzione*, 28–30.; Detti: *Lo storico come figura sociale*, i. m.; lásd még: Carpegna Falconieri: *Medievalismi, il posto dell'Italia*, 15–17.

⁸⁶ E három fogalomra lásd: Anderson, Benedict: *Comunità immaginate*, i. m. [magyarul: *Elképzeltek közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest: L' Harmattan, 2006. – G. Gy.]; Hobsbawm–Ranger (a cura di): *Linvenzione della Tradizione*, i. m.; Ohnuki-Tierney, Emiko: *La vera storia dei kamikaze giapponesi*, i. m., különösen a 7. fejezet bevezetőjét és a „Discontinuità storica naturalizzata come continuità” című részét, amely a haza/vértanúság binómiájának átalakulásait veszi példának, és tárgyalja a nyugati és a japán kultúra hosszú időtartamában az ókortól a második világháborúig.

⁸⁷ A számos jelentős munka közül csak egyet említünk: Geary: *Il mito delle nazioni*, i. m. [Magyarul: *A nemzetek mítosza – Európa népeinek születése a középkorban*. Budapest: Atlantisz, 2014.]

⁸⁸ Hartog: *Regimi di storicità*, i. m.; Werner: *Penser l'histoire croisée*. i. m. (és a medievalizmusra tett utalással: *Manufacturing Middle Ages*, i. m.).

⁸⁹ Lásd: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 130.; uő: *Medievalismi: Il posto dell'Italia*, 11. A történetírás e formájával rokon a „storiografia percettiva”, melyet Giuseppe Sergi vezetett be: *L'idea di medioevo*, 9; lásd még: uő: *Antidoti all'abuso della storia*, i. m.

⁹⁰ Annak szükségességére, hogy a középkortudomány tanulmányozza a medievalizmust: Matthews: *Medievalism: A Critical History*, 178.: „The study of medievalism would be greatly advanced by the recognition that rather than existing as a separate and new discipline, it is simply one part of medieval studies – and an inescapable part of it.” Számos általános középkortörténeti mű ma már magától értetődőnek tartja, hogy a tudományágban a medievalizmus innovatív szerepet játszik. Lásd például: Rosa: *Fazer e pensar a história medieval hoje*, 158. s. köv. Lásd még: Di Carpegna Falconieri: *Medioevo, quante storie!*, 129–130.; Fedriga: *Guazzabugli*, 22.

BIBLIOGRAFIA

- Abranavel, Roger: *Con il "terraplattismo" non c'è molto da ridere*. Corriere della Sera, 19 marzo, 2019.
- Alberoni, Francesco – Colombo, Furio – Eco, Umberto – Sacco, Giuseppe: *Documenti su il nuovo medioevo*. Milano: Bompiani, 1973.
- Amalvi, Christian: *Le goût du Moyen Âge*. Paris: Plon, 1996.
- Anderson, Benedict: *Comunità immaginate. Origini e fortuna dei nazionalismi*. Roma: Manifestolibri, 2009.
- Arduini, Roberto: *Italy: Reception of Tolkien*. In: Rout, Michael (ed.): *J. R. R. Tolkien Encyclopedia*. New York – London: Routledge, 2006. 299–300.
- Arendt, Hannah: *La banalità del male. Eichmann a Gerusalemme*. Milano: Feltrinelli, 1964.
- Attolini, Vito: *Immagini del medioevo nel cinema*. Roma: Edizioni Dedalo, 1993.
- Berto, Luigi Andrea.: *I raffinati metodi d'indagine e il mestiere dello storico. L'alto medioevo italiano all'inizio del terzo millennio*. Mantova: Universitas studiorum, 2016.
- Blanc, William – Naudin, Christophe: *Charles Martel et la bataille de Poitiers. De l'histoire au mythe identitaire*. Paris: Libertalia, 2015.
- Boitani, Piero – Mancini, Mario – Vàrvaro, Alberto (dir.): *Lo spazio letterario del medioevo. 2. Il medioevo volgare, IV. L'attualizzazione del testo*. Roma: Salerno Editrice, 2004.
- Bordone, Renato: *Il medioevo nell'immaginario dell'Ottocento italiano*. *Bullettino dell'Istituto Storico Italiano per il Medioevo*, vol. 100. (1995–1996) 109–149.
- Bordone, Renato: *Lo specchio di Shalott. L'invenzione del medioevo nella cultura dell'Ottocento*. Napoli: Liguori, 1993.
- Branca, Vittore (a cura di): *Concetto, storia, miti e immagini del medioevo*. Firenze: Sansoni 1973.
- Brusa, A.: *Un prontuario degli stereotipi sul medioevo*. *Cartable de Clio. Revue romande et tessinoise sur les didactiques de l'histoire*, vol. 5. (2004) 119–129.
- Bull, Hedley: *The Anarchical Society. A Study on Order in World Politics*. New Jersey: Columbia University Press, 1977. https://doi.org/10.1007/978-1-349-24028-9_2
- Capitani, Ovidio: *Carducci e la storia d'Italia medievale. Controriflessioni inattuali*. In: Mazzon, A. (a cura di): *Scritti per Isa. Raccolta di studi offerti a Isa Lori Sanfilippo*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 2008. 101–114.
- Capitani, Ovidio: *Medioevo passato prossimo. Appunti storiografici tra due guerre e molte crisi*. Bologna: Il Mulino, 1979.
- Cardini, Franco: *Medievisti "di professione", e revival neomedievale*. In: *Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983)*. Spoleto: CISAM, 2018. 33–52.
- Castelnuovo, Enrico – Sergi, Giuseppe (a cura di): *Arti e storia nel medioevo. IV. Il medioevo al passato e al presente*. Torino: Einaudi, 2004.
- Cavallo, Guglielmo – Leonardi, Claudio – Menestò, Enrico (dir): *Lo spazio letterario del medioevo. 1. Il medioevo latino, IV. L'attualizzazione del testo*. Roma: Salerno Editrice, 1997.
- Cavazza, Stefano: *Piccole patrie: Feste popolari tra regione e nazione durante il Fascismo*. Bologna: Il Mulino, 2003².
- Chabod, Isabelle – Giovagnoli, Agostino – Verga, Marcello – Petralia, Giuseppe: *Le nuove associazioni degli storici e la promozione della ricerca*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 215–255.
- Chandler, Alice: *A Dream of Order: The Medieval Ideal in Nineteenth-century English Literature*. Lincoln: University of Nebraska Press, 1970.
- D'Arcens, Louise: *Comic Medievalism. Laughing at the Middle Ages*. Woodbridge: Boydell and Brewer, 2014. <https://doi.org/10.1515/9781782043751>
- Del Corso, Lucio – Pecere, Paolo: *L'anello che non tiene. Tolkien fra letteratura e mistificazione*. Roma: Minimum Fax, 2003.
- Delogu, Paolo: *Introduzione alla storia medievale*. Bologna: Il Mulino, 2003.

- Deti, Tommaso: *Lo storico come figura sociale*. In: L'organizzazione della ricerca storica in Italia. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 287–309.
- Di Branco, Marco: 915. *La battaglia del Garigliano. Cristiani e musulmani nell'Italia medievale*. Bologna: Il Mulino, 2019.
- Di Carpegna Falconieri: *Ivanhoe, un cavaliere in redingote: sul mito della cavalleria nell'Ottocento*. In: Campanile, Domitilla (a cura di): *Due secoli con Ivanhoe*. Pisa: Pisa University Press, 2019. 65–83.
- Di Carpegna Falconieri: *Liberty Dreamt in Stone: The (Neo)Medieval City of San Marino*. *Práticas da História*, vol. 9. (2019) 59–93.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medievalismi: il posto dell'Italia*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018. 9–28.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medioevo militante. La politica di oggi alle prese con barbari e crociati*. Torino: Einaudi, 2011.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Medioevo, quante storie! Fra divagazioni preziose e ragioni dell'esistenza*. In: Lori Sanfilippo, Isa (a cura di): *Medioevo quante storie. V Settimana di Studi Medievali 130 anni di storie. Giornata conclusiva, Roma, 21–23 maggio 2013*. Roma: Istituto Storico Italiano per il Medioevo, 2014. 109–137.
- Di Carpegna Falconieri, Tommaso: *Nel labirinto del passato. Dieci modi di riscrivere la storia*. Roma-Bari: Laterza, 2020.
- Di Carpegna Falconieri: *Roma antica e il medioevo: due mitomotori per costruire la storia della nazione e delle "piccole patrie" tra risorgimento e fascismo*. In: Uguccioni, R. P. (a cura di): *Storia e piccole patrie. Riflessioni sulla storia locale*. Pesaro–Ancona: Il Lavoro Editoriale, 2017. 78–101.
- Eco, Umberto: *A passo di gambero. Guerre calde e populismo mediatico*. Milano: Bompiani, 2007.
- Eco, Umberto: *Baudolino*. Milano: Bompiani, 2000.
- Eco, Umberto: *Dieci modi di sognare il medioevo*. In: uó: *Scritti sul pensiero medievale*. Milano: Bompiani, 2013. 1093–1108.
- Eco, Umberto: *Dieci Regole di Manipolazione*. In: uó: *Il costume di casa*. Milano: Bompiani, 1973. 20–26.
- Eco, Umberto: *Dreaming of the Middle Ages*. In: uó: *Faith in Fakes. Travels in Hiperreality*. London: Vintage, 1987. 61–72.
- Eco, Umberto: *Il fascismo eterno* [1995]. Milano: La Nave di Teseo, 2017.
- Eco, Umberto: *Il nome della rosa*. Milano: Bompiani, 1980.
- Eco, Umberto: *La leggenda della terra piatta*. *La Repubblica*, 23 febbraio, 2009.
- Eco, Umberto: *La terra piatta e gli antipodi*. In: uó: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*. Milano: Bompiani, 2013. 11–37.
- Eco, Umberto: *Postille a „Il nome della rosa”, 1983*. In: *Alfabeta*, 49. (giugno 1983) 1. és uó: *Il nome della rosa*. Milano: Bompiani, 1984. 505–533.
- Eco, Umberto: *Scritti sul pensiero medievale*. Milano: Bompiani, 2012.
- Eco, Umberto: *Storia delle terre e dei luoghi leggendari*. Milano: Bompiani, 2013.
- Eco, Umberto: *Vertigine della lista*. Milano: Bompiani, 2009.
- Elliott, Andrew B. R.: *Internet Medievalism and the White Middle Ages*. *History Compass*, vol. 16/3. (March 2018) <https://doi.org/10.1111/hic3.12441>
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/hic3.12441> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Elliott, Andrew B. R.: *Medievalism, Politics and Mass Media. Appropriating the Middle Ages in the Twenty-first Century*. Cambridge: D. S. Brewer, 2017. <https://doi.org/10.2307/j.ctvc16jn7>
- Elliott, Andrew B. R.: *#Medieval: “First World” Medievalism and Participatory Culture*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. 87–106.

- Elze, Reinhard – Schiera, Pierangelo (a cura di): *Italia e Germania. Immagini, modelli, miti fra due popoli dell'Ottocento. Das Mittelalter. Ansichten, Stereotypen und Mythen zweier Völker im neunzehnten Jahrhundert: Deutschland und Italien*. Bologna–Berlin: Il Mulino – Duncker & Humblot, 1988.
- Facchini, Riccardo: *Sognando la Christianitas. L'idea di medioevo nel tradizionalismo cattolico italiano post-conciliare*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi, 2018. 29–51.
- Fagioli, A.: *Il romanziere e lo storico. Intervista a Umberto Eco*. http://www.letterainternazionale.it/testi_htm/eco_75.htm (megtekintve: 2020. március 15.)
- Falco, Giorgio: *La polemica sul medioevo*. Torino: Biblioteca della Società Storica Subalpina, 1933., új kiadása: Napoli: Guida, 1977.
- Fazzi, Patrizia: *Narrare la storia: la lezione di Jerzy Topolski*. *Diacronie. Studi di storia contemporanea*, vol. 22. (2015) <https://doi.org/10.4000/diacronie.2082> <https://journals.openedition.org/diacronie/2082> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Fedriga, Riccardo: *Guazzabugli, rabberciamenti e interpretazioni. Perché abbiamo così bisogno del medioevo?* *viaBorgogna3*, vol. 9. (2018) 18–29.
- Feniello, Amedeo: *Destra e terzomondisti assediano il Medioevo*. *Corriere della Sera – La Lettura*, 9 giugno 2019. 11.
- Galal Mohamed, Samir: *Metodo storico e teoria decostruzionista a confronto: alcune osservazioni in merito alle loro epistemologie e obiettivi*. *Consecutio Temporum. Rivista critica della postmodernità*, vol. 14. (2019 febbraio) 18–27. <http://www.consecutiotemporum.it/metodo-storico-e-teoria-decostruzionista-a-confronto-alcune-osservazioni-in-merito-alle-loro-epistemologie-e-obiettivi/> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Gasparri, Stefano: *Prima delle nazioni. Popoli, etnie e regni fra antichità e medioevo*. Roma: Carocci, 1997.
- Geary, Patrick J.: *Il mito delle nazioni. Le origini medievali dell'Europa*. Roma: Carocci, 2009.
- Giardina, Andrea: *Prefazione*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L'organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 9–16.
- Girouard, Mark: *The Return to Camelot. Chivalry and the English Gentleman*. New Haven – London: Yale University Press, 1981.
- Grévin, Benoît.: *Nationalisme et Médiévalisme*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021. 155–184.
- Hartog, François: *Regimi di storicità: presentismo e esperienze del tempo*. Palermo: Sellerio, 2007.
- Hobsbawm, Eric J. – Ranger, Terence (a cura di): *L' invenzione della Tradizione*. Torino: Einaudi, 2002.
- Holsinger, Bruce: *Neomedievalism, Neoconservatism, and the War on Terror*. Chicago: Prickly Paradigm, 2007.
- Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983)*. Spoleto: CISAM, 2018.
- Innocenti, Alessio: *Middle Ages, Tourism and Cultural Routes*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Savy, Pierre – Yawn, Lila E. (eds): *Middle Ages without borders. A conversation on medievalism*. (Collection de l'École française de Rome, 586.) Rome: École française de Rome, 2021.
- Kim, Dorothy: *Digital Whiteness and Medieval Studies*. Kalamazoo–Bradford: Arc Humanities Press, 2019.
- Kline, Daniel T. (ed.): *Digital Gaming Re-imagines the Middle Ages*. London – New York: Routledge, 2014. <https://doi.org/10.4324/9780203097236>
- Kühnel, Jürgen et alii (Hrsg.): *Mittelalter-Rezeption [...]*, 4 voll., Goppingen: Kümmerle, 1979–1991.
- Lanna, Luciano – Rossi, Filippo: *Fascisti immaginari. Tutto quello che c'è da sapere sulla destra*. Firenze: Vallecchi, 2003.
- Lasansky, D. Medina: *Urban Editing, Historic Preservation, and Political Rhetoric: The Fascist Redesign of San Gimignano*. *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 63/3. (2004) 320–353. <https://doi.org/10.2307/4127974>

- Lasansky, D. Medina: *The Renaissance Perfected: Architecture, Spectacle, and Tourism in Fascist Italy*. University Park: Pennsylvania State University Press, 2004.
- Lisi, Marco: *Presentazione*. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 9–10.
- Longo, Umberto: „Tra un manifesto e lo specchio”. *Piccola storia del medievalismo tra diaframmi, maniere e pretesti*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 383–406.
- Malatesta, Maria: *I dottorati in discipline storiche: problemi e prospettive*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L’organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 129–147.
- Marostica, Flavia (a cura di): *Medioevo e luoghi comuni*. Napoli: Tecnodid, 2004.
- Marshall, David: *Introduction: The Medievalism in Popular Culture*. In: Marshall, David (ed.): *Mass Market Medieval: Essays on the Middle Ages in Popular Culture*. Jefferson (NC): McFarland and Company, 2007. 1–12.
- Marshall, David (ed.): *Mass Market Medieval: Essays on the Middle Ages in Popular Culture*. Jefferson (NC): McFarland and Company, 2007.
- Masetti, Maria Luisa: *Fedelmente infedele: San Gimignano*. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 161–186.
- Matthews, David: *Medievalism: A Critical History*. Cambridge: D. S. Brewer, 2015.
<https://doi.org/10.1515/9781782043973>
- Menestò, E. (a cura di): *Il medioevo: specchio ed alibi. Atti del Convegno di studio svoltosi in occasione della seconda edizione del Premio internazionale Ascoli Piceno (Ascoli Piceno, 13–14 maggio 1988)*. Spoleto: CISAM, 1997.
- Merli, Sonia: *Templari e templarismo: un mito dalle molteplici declinazioni*. In: Di Carpegna Falconieri, Tommaso – Facchini, Riccardo (a cura di): *Medievalismi italiani (secoli XIX–XXI)*. Roma: Gangemi 2018. 93–114.
- Minuti, Rolando (a cura di): *Il web e gli studi storici. Guida critica all’uso della rete*. Roma: Carocci, 2015.
- Murgia, Michela: *Istruzioni per diventare fascista*. Torino: Einaudi, 2018.
- Musca, Giosuè: „L’altro medioevo” nei Quaderni medievali. In: Il sogno del Medioevo. Il revival del Medioevo nelle culture contemporanee. Atti del convegno di studio (San Gimignano, 11–12 novembre 1983). Spoleto: CISAM, 2018. 19–31.
- Müller, Ulrich: *Medievalism*. In: Classen, Albrecht (ed.): *Handbook of Medieval Studies: Terms, Methods, Trends*. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2010. 852–865.
<https://doi.org/10.1515/9783110215588.850>
- Ohnuki-Tierney, Emiko: *La vera storia dei kamikaze giapponesi. La militarizzazione dell’estetica nell’Impero del Sol Levante*. Milano: Mondadori, 2004.
- Orecchia, Antonio Maria: *I cacciatori di Frodo. Tolkien tra destra e sinistra nella stampa italiana*. In: Bonvecchio, Claudio (a cura di): *La filosofia del Signore degli anelli*. Milano–Udine: Mimesis, 2008. 153–179.
- Ortenberg, Veronica: *In Search of the Holy Grail. The Quest for the Middle Ages*. New York: Hambledon Continuum, 2007.
- Orwell, George: *1984*. Milano: Mondadori, 1952. [1949]
- Paolucci, Claudio: *Umberto Eco: tra ordine e avventura*. Milano: Feltrinelli, 2017.
- Perry, David M.: *No, Carly Fiorina, a Degree in Medieval History Doesn’t Qualify You to Fight Isis*. *The Guardian*, October 6, 2015.
- Petralia, Giuseppe: *Medioevo e riviste storiche italiane: uno sguardo di medio periodo (1960–2012)*. *Studi storici*, vol. 54/3. (2013) 501–545.
- Pirani, Francesco: *Medievalismi nelle Marche. Percorsi storiografici dall’età moderna al Novecento*. Fermo: Livi, 2014.

- Pivato, Stefano: *Vuoti di memoria*. Roma–Bari: Laterza, 2007².
- Revelli, Marco: *II medioevo della Destra: pluralità di immagini strumentali*. Quaderni medievali, vol. 8. (1983) 109–136.
- Rosa, Maria de Lurdes: *Fazer e pensar a história medieval hoje: Guia de estudo, investigação e docência*. Coimbra: Imprensa da Universidade de Coimbra, 2017.
<https://doi.org/10.14195/978-989-26-1370-3>
- Roversi Monaco, Francesca: „Damsel in distress”. *Medioevo, medievalismo e ruoli di genere fra XIX e XXI secolo*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 455–476.
- Sanfilippo, Matteo: *Il medioevo secondo Walt Disney*. Roma: Castelvecechi, 1993.
- Sanfilippo, Matteo: *Medioevi inventati e medioevi alternativi negli Stati Uniti degli ultimi venti anni*. *Bullettino dell’Istituto Storico Italiano per il Medio Evo*, vol. 122. (2020) 477–498.
- Schuessler, Jennifer: *Medieval Scholars Joust with White Nationalists. And One Another*. *The New York Times*, May 5, 2019. (<https://www.nytimes.com/2019/05/05/arts/the-battle-for-medieval-studies-white-supremacy.html>) (megtekintve: 2020. március 15.)
- Sergi, Giuseppe: *Antidoti all’abuso della storia. Medioevo, medievisti, smentite*. Napoli: Liquori, 2010.
- Sergi, Giuseppe: *L’idea di medioevo. Fra storia e senso comune*. Roma: Donzelli, 2005.
- Sergi, Giuseppe: *Politicità degli stereotipi sul medioevo: tra propaganda e luoghi comuni*. *Lessico di etica pubblica*, vol. 2. (2018) 41–47.
- Settis, Salvatore: *Futuro del classico*. Torino: Einaudi, 2004.
- Terzo congresso dell’Associazione dei Medioevalisti Italiani. Il medioevo oggi (Santa Margherita Ligure, 24–26 maggio 1978)*. Bologna: Ponte Nuovo, 1982.
- The History of Hayden White: a Práticas da História című folyóirat tematikus száma (vol. 6. 2018.)*, <http://www.praticasdahistoria.pt/pt/numeros/praticas-da-historia-no-6-2018/> (megtekintve: 2020. március 15.)
- Vacca, Roberto: *Medioevo prossimo venturo. La degradazione dei grandi sistemi*. Milano: Mondadori, 1972.
- Visceglia, Maria Antonietta: *Introduzione*. In: Giardina, Andrea – Visceglia, Maria Antonietta (a cura di): *L’organizzazione della ricerca storica in Italia*. Roma: Viella, 2018. 17–30.
- Wapnewski, Peter (Hrsg.): *Mittelalter-Rezeption: ein Symposium*. Stuttgart: Metzler, 1986.
<https://doi.org/10.1007/978-3-476-05552-1>
- Werner, Michael: *Penser l’histoire croisée: entre empirie et réflexivité*. *Annales. Histoire, Sciences sociales*, vol. 58/1. (2003) 7–36. <https://doi.org/10.1017/S0395264900002547>